

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM
A Védegylet gazdaságpolitikai állásfoglalása

Védegylet füzetek 3.
Budapest, 2001

Készítette a Végeylet Gazdasági Munkacsoportja:

Baranyi Árpád, közgazdász

Bela Györgyi, közgazdász,

Magyar Környezetgazdasági Központ

Boda Zsolt, közgazdász, tudományos főmunkatárs,

MTA Politikatudományi Intézet

Dabóczy Kálmán, közgazdász

Fleischer Tamás, közgazdász, tudományos főmunkatárs,

MTA Világgazdasági Kutatóintézet

Kajner Péter, közgazdász,

Magyar Környezetgazdasági Központ

Lányi András, író, egyetemi docens,

ELTE BTK Szociológiai Intézet

Pataki György, közgazdász, egyetemi adjunktus,

SZIE Környezetgazdálkodási Intézet

Szakál Ferenc, agrárközgazdász, egyetemi tanár,

SZIE Környezetgazdálkodási Intézet

ISBN 963 00 7989 5

Kiadja a Végeylet

Felelős szerkesztő: Takács-Sánta András

Borítóterv: Tettamanti Zsófia

Rexprint Nyomda

Budapest, 2001

TARTALOM

1. Bevezető.....	4
1.1 Jólét – önpusztítás nélkül.....	4
1.2 A növekedés mítoszai.....	5
1.3 A mai magyar helyzet.....	8
1.4 A Védegylet gazdaságpolitikai célkitűzései.....	12
2. Az alternatív gazdaságpolitika eszközrendszere.....	17
2.1 A szabályozott piac.....	17
2.2 Az állami újraelosztás szerepe.....	24
2.3 A civil szféra növekvő szerepe és a közösségi gazdálkodás.....	33
3. Ágazati politikák.....	38
3.1 Mezőgazdaság.....	38
3.2 Energiapolitika.....	49
3.3 Közlekedés.....	59
4. Zárszó.....	67

1. BEVEZETŐ

1.1 Jólét – önpusztítás nélkül

A gazdaságnak úgy kell működnie, hogy hosszú távon biztosítsa a társadalom jól-létét, az életformák gazdag sokféleségének fennmaradását, az ökológiai rendszerek épségét. Ez az ártatlan kijelentés szakítást jelent a gazdaságpolitikában ma uralkodó felfogással.

1. A jól-lét, meggyőződésünk szerint, elsősorban nem a javak és szolgáltatások bőségén múlik, hanem az emberi kapcsolatok minőségén, a létbiztonságon, az egészségen, a javak méltányos elosztásán, a szélsőséges társadalmi különbségek felszámolásán, az emberhez méltó, alkotó munka lehetőségének biztosításán, valamint magában foglalja kulturális és természeti örökségünk megőrzését.
2. A fenntarthatóság követelménye – ha kell, az üzleti nyereséggelv érvényesülésének rovására is – a hosszabb távon jelentkező társadalmi előnyök és kockázatok figyelembevételét kívánja csakúgy, mint a természeti erőforrások kíméletes használatát, és a jövő nemzedékek érdekeinek tekintetbevételét.
3. Az egyéni anyagi fogyasztás növelésére alapozott jólét nem tartható fenn. Éppen ellenkezőleg, ha természeti kincseinket, valamint az emberi képességek és kapcsolatok sokszínű világát kiszolgáltatjuk a technológiai-gazdasági rendszerek terjeszkedéséhez fűződő érdekeknek, akkor az élet minőségének általános romlásával kell szembenéznünk. A növekedési verseny egyesek számára ugyan megteremti a javak és erőforrások pazarló használatának lehetőségét, az egyre súlyosbodó szociális és természeti költségeket azonban a társadalomra hárítja át, miközben a gazdaság szereplőinek hatékonysági számításaiiban ezek a költségek nem jelentkeznek.
4. A hajsza a fogyasztói javakért csak kiszolgáltatottságunkat fokozza, és jól-létünk nélkülözhetetlen feltételeit veszélyezteti.

Nem a gazdálkodás fenntartható formáira való áttérés követel tőlünk szigorú önkorlátozást, hanem a technológia-függőség, a természetes életlehetőségek beszűkülése, a mindennapos, kényszerű alkalmazkodás az üzleti érdek diktátumához.

5. Értelmetlennek tartjuk gazdasági érdek és környezeti érdek szokásos szembeállítását. Meggyőződésünk, hogy ma már csak a természeti és kulturális környezet épségével összhangban álló technológiai és üzleti döntések tekinthetők ésszerűnek a szó szorosán gazdasági értelmében is. A környezetvédelmi szempontok érvényesítése ezért nem halogatható a nemzeti jövedelem vagy az egyéni fogyasztás növekedésével kapcsolatos érdekekre hivatkozva. Az olyan növekedés neve, amely a nemzeti vagyon legértékesebb, pótolhatatlan elemeit éli fel, nem gyarapodás, hanem rablógazdálkodás. Hosszabb távú gazdasági érdekeink nem a használat, hanem a kímélet optimalizálásához fűződnek. Jobban, gondosabban kellene bánnunk egymással, önmagunkkal, természeti kincseinkkel, utódaink örökségével.

1.2 A növekedés mítoszai

Politikusaink és közgazdászaink körében széleskörű egyetértés uralkodik, mely szerint a gazdasági és társadalmi bajok ellen-szere a gazdasági növekedés. Deficites a költségvetés? Magas a munkanélküliség? Nagy az adóteher? Nincs elég pénz az oktatásra, az egészségügyre? Elviselhetetlen a környezetszennyezés? A szokásos válasz szerint, ha növekszik a termelés, akkor csökken a deficit, új munkahelyek keletkeznek, csökkenthetők az adók, több jut az oktatásra, az egészségre, no meg a környezetvédelemre is, hiszen mindez állítólag csak pénzkérdés. A gazdasági növekedés – pusztán eszközből – olyan kitűntetett céllá válik, amely mögött elhalványulnak az eredeti problémák. A növekedés pedig a ma uralkodó, neoliberálisnak mondott nézetek szerint leginkább a globális hálózatokba való bekapcsolódás révén érhető el. Versenyképessé kell tehát tenni a

gazdaságot, feloldani a kereskedelem és a befektetés szabadságának útjában álló valamennyi korlátozást, becsalogatni a multinacionális vállalatokat: így érhető el a növekedés, ami majd segít megoldani a társadalmi bajokat.

Csakhogy ahogyan az ENSZ Fejlesztési Programjának egyik jelentése is leszögezi, *„a gazdasági növekedés eszméje a világ lakosainak egynegyede számára már nyilvánvalóan megbukott”*, ami azt jelenti, hogy a növekedés politikáját követő – és nem csak a „fejlődő” (!) – *„89 ország gazdaságilag rosszabb helyzetben van, mint tíz évvel ezelőtt, a vagyonosok és nincstelenek között globális polarizáltságot eredményezve”*.

Az 1996-os dokumentum a gazdasági növekedés erkölcsi bírálatát nyújtja, és bemutatja az embertelen növekedés ötféle jellegzetes útját.

Munkahelymentes növekedés az, amikor bár a gazdaság egészét tekintve növekedés tapasztalható, mégis elmarad ettől a munkahelyek számának bővülése (lásd Pakisztán, Ghána és Spanyolország).

Könyörtelen növekedés esetén a jövedelmi polarizáltság a gazdasági növekedéssel tovább nő; a gazdagok még gazdagabbak, a szegények még szegényebbek lesznek (lásd Brazília, Panama, Malajzia).

„Hangtalan” növekedés az, amikor a gazdaság növekedését nem kíséri a demokrácia erősödése, a társadalmi és a gazdasági folyamatokban történő felelős részvétel lehetőségének biztosítása (lásd Etiópia, Szudán, Costa Rica).

Gyökértelen növekedés akkor lép fel, ha a lakosság kulturális identitása gyengül a gazdasági növekedés előretörésével. Ennek okozója lehet a kormányzat szándékos, diktatórikus tevékenysége (példa erre az egykori Jugoszlávia és a volt Szovjetunió tagállamai), vagy a terjeszkedő globális vállalatok helyi kultúrákat nem tisztelő gyakorlata.

Kilátástalan növekedés esetében a jelenlegi generáció feléli az utána következő nemzedékek létalapját, lerabolva a természeti

erőforrásokat, amit a jelenleg uralkodó közgazdaságtan szűk látókörű pénzügyi számításai haszonként könyvelnek el (lásd Indonézia, Thaiföld).

A hazai gazdaságfejlődésben a torz növekedés valamennyi idézett tünete kimutatható. Megítélésünk szerint az egy főre jutó bruttó hazai termék, azaz a GDP növekedése korántsem járt szociális, kulturális és ökológiai jól-létünk arányos növekedésével, sőt ez utóbbiak sok tekintetben a hanyatlás képét mutatják

Az elvont növekedési mutatók ugyanis érzéketlenek a gazdasági tevékenység társadalmi és természeti környezetében végbenő változások minősége iránt. Bármit, ami üzleti nyereség forrása, hasznosnak tüntetnek fel, függetlenül attól, hogy a nyereség hasznos vagy kártékony tevékenységből származik, s a növekedés gyarapítja vagy elpocsékolja a rendelkezésre álló szellemi és fizikai erőforrásokat.

Ahol a legfőbb társadalmi cél a GDP növelése, elveszti létjogosultságát minden olyan tevékenység, érték és tudás, amely nem ezt a célt szolgálja. Ez a gyakorlatban az egyéni választási lehetőségek és a kölcsönös felelősségvállalás (szolidaritás) szabadságának súlyos korlátozásával jár, tehát összeférhetetlen civilizációnk alapelveivel. Korunkban a gazdasági növekedés kényszere a fejlődés akadálya lett. Egy társadalomban, amely nem lát maga előtt különb célt a bevétel növelésénél, az élet céltalanná, a gazdaságossági számításoknak alárendelt emberi kapcsolatok embertelenné, a jövő, amit kifosztottunk, nyomasztó fenyegetéssé válik.

A kiábrándulás a végtelen növekedést biztosító tudományotechnológiai haladás illúzióiból világszerte divatba hozta a „fenntartható fejlődés” fogalmát – s a visszaélést ezzel a kifejezéssel. Politikusaink „fenntartható növekedésről” beszélnek, a fogalom szűkös, tisztán gazdasági értelmében, mellőzve minden társadalmi és ökológiai szempontot. Ugyanakkor a fenntartható fejlődés nemzetközi szervezetek deklarált célja, a hazai környezetpolitika alapelve lett. Sokan gondolják, hogy a gazdálkodás

mai rendje kisebb kiigazítás után megfelelhet a fenntarthatóság követelményeinek. Meggyőződésünk szerint azonban a fenntarthatóság követelménye csak a globális kapitalizmus játékszabályainak fokozatos, de radikális átalakítása révén teljesülhet. Nem lehet ugyanis fenntartható egy olyan gazdaság, amely a folyamatos terjeszkedésen alapul; amely a források pazarló használatára készlet; amelyet ellenőrizhetetlen vállalatbirodalmak uralnak, aláásva a nemzetek és helyi közösségek gazdasági szuverenitását. Az áttérés a válságos növekedés gazdaságáról a fenntartható fejlődés gazdaságára a célok, intézmények és jogosultságok rendszerének felülvizsgálatát kívánja, a gazdasági siker ismérveinek újradefiniálását, a teljesítmény értékelésének, ösztönzésének és szabályozásának új, több szempontú rendszerét. A fenntartható gazdaság a javak szaporításával szemben, a termelés-fogyasztás körforgásának felpörgetése helyett az élet minőségét érintő szociokulturális és ökológiai feltételek javítását tekinti a gazdálkodás elsőrendű céljának. Tudjuk, hogy ez csak a gazdaság mai szerkezetének, működési elveinek gyökeres átalakítása nyomán válik lehetségessé.

1.3 A mai magyar helyzet

A magyar gazdaság nem felel meg a fenntartható fejlődés kritériumának. Visszatekintve látható, hogy gazdaságpolitikánkat az elmúlt tíz évben alapvetően három, egymással összefüggő cél mozgatta:

- biztosítani a makrogazdaság pénzügyi egyensúlyát;
- bekapcsolni a gazdaságot a globális hálózatok működésébe; gazdasági növekedést gerjeszteni.

A legfontosabb gazdaságpolitikai lépések, a külkereskedelem liberalizálása, a privatizáció választott útja, a monetáris politika szigora, az állami jóléti kiadások radikális csökkentése vagy a bankkonszolidáció véghezvitele mind e hármas célrendszer logikájából következnek. Megvalósításukban gazdaságpolitikánk nem bizonyult sikertelennek: ha zökkenőkkel is, de a makrogazdasági egyensúlyt sikerült biztosítani úgy, hogy közben Magyarország

visszafizette külföldi adósságainak egy részét; az egy főre jutó működtetőke-importban hazánk a világ élvonalába jutott, a külkereskedelem jelentősége egyre nagyobb, ráadásul döntő mértékben az iparilag fejlett országokkal bonyolódik; és évek óta gyorsuló ütemben nő a hazai termék. Ugyanakkor egyre nyilvánvalóbbak a választott fejlődési pálya hátrányai és kockázatai is. Ezek jó része ráadásul eleve ismeretes volt.

1.) A monetarista ihletettségű gazdaságpolitika, a döntéshozók felhőtlen hite a globalizációban és az ebből következő lépések (pl. átgondolatlan privatizációs döntések, bankkonszolidáció, a nemzetközi befektetőknek nyújtott megkülönböztetett kedvezmények, a hazai vállalkozások megerősítésének, illetve a piac védelmének elmulasztása) oda vezettek, hogy *nem tudott kialakulni az a kis- és középvállalkozói réteg, amely más országok (Olaszország, Németország) tapasztalatai szerint rendkívül fontos tényezője a gazdaság fejlődésének, és amelynek hiánya fájdalmasan érinti az 1989 utáni magyarországi újrapolgárosodás folyamatát.*

2.) A globális hálózatokhoz való alkalmazkodás ismét *beszűkítette hazánk szuverenitását.* Ez bizonyos mértékig szükségszerű lehetett, egy ponton túl azonban már társadalompolitikai célokat veszélyeztet. (A tömegközlekedés támogatását például a korábban folyósított világbanki hitelek feltételei önmagukban is gátolják; a hazai energiaszektorban érdekelt német beruházók védelmében kormányuk a magyar miniszterelnököt tervezett energiapolitikai lépéseink külpolitikai következményeire figyelmeztette stb.) A gazdaság eközben kettészakadt egy küszködő és lényegében csak a hazai piacra termelő, valamint egy, a globális hálózatokhoz kapcsolódó részre. A „sikereket” (gyors termelés- és exportnövekedés) szinte kizárólag az utóbbi produkálja. A külföldi tulajdon túlsúlya a bankrendszerben, az infrastrukturális hálózatok terén, valamint az exportképes ágazatokban szerintünk elviselhetetlen mértékben teszi kiszolgáltatottá a gazdaságot a globális hatásoknak.

3.) A versenyképesség és a hatékonyság érdekében hozott áldozatok következtében *gyors ütemben erodálódtak a munkavállalókat és a fogyasztókat védő szabályok; és alig működnek a tisztességes piaci versenyt szavatolni képes intézmények.* Az állam immár a liberális minimumnak tekinthető „éjjeliőr” szerepet, azaz a piaci verseny szabályainak biztosítását sem látja el. A civil társadalom pedig nem tudott annyira megerősödni, hogy az állam ellenőrző funkcióinak legalább egy részét átvállalja.

4.) Drámai mértékben növekedtek a *társadalmi egyenlőtlenségek:* ha a jelenlegi trend folytatódik, akkor a lakosság leggazdagabb és legszegényebb tíz százalékának jövedelme között hamarosan tízszeres lesz a különbség, ami Nyugat-Európában példátlan, és leginkább a latin-amerikai országokra emlékeztet. Az egyenlőtlenségek a gyorsabb növekedés éveiben tovább fokozódtak, ami egybevág a nemzetközi tapasztalatokkal: önmagában a növekedés sehol sem enyhítette a társadalmi különbségeket. Ezek az egyenlőtlenségek nemcsak a jövedelmekben érzékelhetőek, hanem megmutatkoznak többek között a kultúra és az egészség területén, befolyásolják a várható életesélyeket stb.

5.) A gazdasági növekedés ellenére a *foglalkoztatottság alig bővült,* ráadásul a munkanélküliség fokozottan sújt bizonyos társadalmi rétegeket és régiókat. A több dimenzióban végzett szociológiai felmérések szerint a magyar társadalomnak legalább az egyharmada tekinthető a rendszerváltozás vesztesének. Ezeknek az embereknek többnyire nincs reális esélyük arra, hogy helyzetük legalább középtávon javuljon: ők belátható időn belül nem lesznek „globálisan versenyképesek”.

6.) Hazánk olyan viszonylag fejlett szociális, egészségügyi és oktatási rendszerrel, valamint tömegközlekedéssel rendelkezik, amelyek minden hibájuk és hiányosságuk ellenére is lehetővé tették, hogy a leghátrányosabb helyzetűek is hozzáférjenek az alapvető szolgáltatásokhoz. Bár újabban a tárgyi infrastruktúra

egyes elemei jelentékeny fejlődésen mentek keresztül (pl. telekommunikáció), *a közszolgáltatások és a jóléti rendszer összességében válságos helyzetben van.* Ennek oka egyrészt a szükséges intézményi változtatások halogatásában, másrészt a finanszírozás beszűkülésében keresendő. A társadalmi infrastruktúra tönkretétele következtében a reáljövedelmek csökkenése sokkal drasztikusabb volt, mint ami a pénzbeli jövedelmek alakulásából kitűnik. Az elmúlt rendszerben ugyanis a jóléti transferek nagy része „természetben” jelentkezett.

7.) A szocialista rendszer politikai eszközökkel verte szét a kis-közösségeket. Sajnos, *a gátlástalan egoizmus és az elmagányosodás, a közösségek és a családok széthullása* az elmúlt tíz évben sem állt meg. Ennek közvetlen okait ma gazdasági folyamatokban, illetve a fogyasztói társadalmakra jellemző kulturális és magatartásminták terjedésében kell keresnünk. A kilátástalan szegénység az egyik oldalon, egyes személyek és csoportok meghökkentően gyors vagyonosodása a másikon tovább gyengíti a társadalmi integrációt. A mezőgazdaság elhúzódó válsága, a tartósan hátrányos helyzetű térségekben halmozódó problémák csökkentik a vidék népességmegtartó erejét, miközben a fővárosi agglomerációban a zsúfoltság támaszt kezelhetetlen nehézségeket.

8.) *A környezet állapota* a súlyosan szennyező szocialista nagyipar leállításával sok szempontból javult ugyan, de az elmúlt években a termelés és a fogyasztás növekedésével bizonyos mutatók szertart (például a kommunális hulladék növekedése, a zöldterületek fogyatkozása, a városi levegő minősége stb.) ismét romlásnak indult. Az ökológiailag fenntartható gazdaság kialakulását számos tényező nehezíti, köztük a gazdaság szerkezete (lásd az exportra termelő gépipar vagy az intenzív mezőgazdálkodás súlyát), szerveződése (a globális hálózatok meghatározó jelenléte), területi eloszlása, hagyományosan rossz energiahatékonysága, egyes nagyberuházások (pl. autópálya-építés), de legfőképpen az a szerencsétlen meggyőződés, amelyben gazdaságpolitikusa-

ink többsége osztozik, és amely szerint a környezet védelmét és a fenntarthatóságot szolgáló intézkedések csak nemzetközi versenyképességünk rovására foganatosíthatók.

9.) A fogyasztói jóléttel és a korlátlan szabadkereskedelem áldásaival kapcsolatos illúziók, a felzárkózási komplexus és az igazodási kényszer következtében ellenállás, védelem, sőt, jóformán kritika nélkül fogadtuk a szórakoztatóipari világbirodalmak által előállított és gátlástalanul reklámozott egyenkultúra viharos térhódítását. Míg számos „fejlődő” és „fejlett” ország (pl. India, Portugália, Franciaország, Kanada, Írország) határozott kulturális politikával védi, támogatja saját értékeit, és próbálja korlátok közé szorítani a globális tömegkultúra terjedését, nálunk még a kérdés felvetése sem ildomos. Az átállás a szellemi késztermékek fogyasztására, a kultúra alárendelése a piac értékítéletének, az iparszerű tömegszórakoztatás rohamos térhódítása alááshatja a társadalom önazonosságát, súlyosan érinti a személyközi kapcsolatok minőségét és az önálló szellemi tájékozódáshoz, egyéni életvezetéshez nélkülözhetetlen képességek beszűküléséhez vezet. Tegyük hozzá: *az úgynevezett fogyasztói tömegkultúra ma elsőrendű akadálya az ökológiailag fenntartható fejlődésnek*, mert az erőforrások pazarló használatára nevel, a technológia mindenhatóságának hiedelmét erősíti, s a gyors siker, az azonnali kielégülés igényét részesíti előnyben a társadalmi szolidaritás, valamint az élővilág épségéért viselt emberi felelősség szempontjaival szemben.

1.4 A Védegylet gazdaságpolitikai célkitűzései

Az elmúlt tíz évet nem tehetjük meg nem történtté. De eljött az ideje, hogy leszámoljunk néhány illúzióval, és rámutassunk azokra a kitörési pontokra, ahonnan kiindulva sorsunkon változtathatunk. *A gazdasági növekedés és a globalizáció nem fogja megoldani az elszegényedést, a társadalmi egyenlőtlenségeket, a regionális különbségek és a környezetpusztítás problémáját; a tudatipar kínálata nem pótolja a kreatív részvételt a társadalom önismeretét megújító kulturális párbeszédben.*

Az ökológiailag fenntartható, emberközpontú fejlődéshez az eddig alkalmazott gazdaság- és társadalmpolitikai receptek nem elégségesek.

Meggyőződésünk, hogy *a változásokat fokozatosan kell végrehajtani*: a túl gyors reformok sem gazdaságilag, sem politikailag nem kivitelezhetők. Senki sem tudja, milyen lesz a jövő fenntartható társadalmá, de abban bizonyosak vagyunk, hogy a gazdasági és politikai kényszerűségek szorításából erőszakkal nem szabadulhatunk, a politikai út pedig – a meggyőzés és a kompromisszumoké – csak a kellő türelemmel járható. Annál sürgősebb, hogy elinduljunk rajta, s megküzdjünk a széles körben elterjedt balhiedellel, mely szerint nincs más választásunk, mint az engedelmes alkalmazkodás, hiszen úgysem tudunk jobbat kitalálni, mint ami „nyugaton” már létezik, és ha mégis, azt nem valósíthatjuk meg a globalizáció körülményei között. (Mellesleg, az sem lenne rossz, ha egyben-másban tényleg a nyugati példát követnénk. Ha az organikus mezőgazdaság és a napenergia használata nálunk is úgy terjedne, mint Ausztriában, ha annyi kerékpárutunk lenne, mint Dániának, ha a beruházási és fejlesztési döntések olyan demokratikusan születnének, mint Hollandiában, ha a vasút annyi támogatást kapna, mint Franciaországban.)

Tíz évvel ezelőtt a fő gazdaságpolitikai probléma az volt, hogy miként lehetne korlátozni az állam túlhatalmát. Ma gyökeresen más a helyzet: az állami beavatkozás lehetőségei beszűkültek; a globalizáció sodra határozza meg a legfontosabb gazdasági változásokat. A kérdés immár az, hogy miként lehet érvényesíteni a túlsúlyos piaci szereplők törekvései ellenében a hosszabb távú társadalmi, kulturális és ökológiai értékszempontokat. A nemzetközi gazdasági kapcsolatokat illető javaslatainkat *Magyarország a nagyvilágban* címen megjelent füzetünk tartalmazza. A gazdaságpolitika terén a Védegylet fő célkitűzései a következők:

1.) *Minden ember végezhesen értelmes munkát.* A foglalkoztatás gondját a multinacionális cégek önmagukban nem fogják megoldani: e vállalatok 8-10 évente felülvizsgálják beruházási

döntéseiket, és határoznak erőforrásaik átcsoportosításáról. Néhány évig még nőhet a nemzetközi vállalatoknál foglalkoztatottak száma, de az utóbbi időben drasztikus döntések jelezték, hogy a továbbiakban valószínűleg csökkenni fog. A foglalkoztatás növeléséhez a hazai kis- és középvállalatok megerősödése szükséges – és nem csak beszállítói szerepben. Nem is a világgpiacon versenyképes kisvállalatokra kell gondolni: támogatandó az egyének, a családok vagy a közösségek minden olyan kezdeményezése, amely arra irányul, hogy önmagukról helyi források igénybevételével gondoskodjanak.

2.) *A társadalmi egyenlőtlenségek mértékét csökkenteni kell.* Ezt sokféle módon, így adózási szabályokkal is elő lehet mozdítani (a kevésbé hatékony jövedelemadó mellett célszerű volna a luxusjavak fogyasztásának közvetlen megadóztatására helyezni a hangsúlyt). De a legfontosabb, hogy működjön az a társadalmi infrastruktúra (beleértve az oktatási, az egészségügyi, a közlekedési és a kommunikációs rendszert), amely a legkiszolgáltatottabbak számára is képes biztosítani az emberhez méltó élet elemi feltételeit, a társadalmi folyamatokban való sikeres részvétel esélyét.

3.) *Jól működő, egyértelmű szabályozó mechanizmusok hangolják össze a gazdasági szereplők érdekeit.* A mai kapitalizmus lényeges vonásaiban különbözik a közgazdászok által idealizált tökéletes piactól, vagyis a piacgazdaság elvi modelljétől: néhány nagyhatalmú játékos, az óriásvállalatok és az intézményi befektetők nagy mértékben képesek meghatározni a gazdasági folyamatokat úgy, hogy a szereplők alig azonosíthatóak, a tulajdonos kiléte gyakran megállapíthatatlan, a felelősségre vonás lehetetlen. Ezért a mainál hatékonyabb állami és nemzetközi ellenőrzésre van szükség, továbbá arra is, hogy a helyi és a nemzetközi civil szervezetek betekinthessenek a vállalatok, bankok működésébe. Csak a megfelelően betartott szabályok és a kapitalizmus demokratizálása segítheti elő, hogy a fogyasztói, az alkalmazotti és más társadalmi érdekek megfelelő védelemben részesüljenek.

4.) *Tegyünk határozott lépéseket az ökológiailag fenntartható gazdálkodás felé!* Ez nemcsak a szűken felfogott környezetpolitikára ró feladatokat, hanem át kell hatnia minden gazdaság- és társadalompolitikai intézkedést. *Cél, hogy a mai erőforráspazarló, növekedés- és fogyasztásközpontú gazdaság a tartós és kisebb léptékű megoldásokat előtérbe helyezve emberközpontúvá és ökológiailag fenntarthatóvá váljon.* (Környezetpolitikai elgondolásainkat e sorozat következő füzetében ismertetjük.)

5.) *A gazdaságpolitika erősítse a helyi közösségek önrendelkezését.* Az embereknek több beleszólást kell biztosítani az őket érintő gazdasági döntésekbe, hiszen ezek messzemenő hatással vannak természeti, társadalmi és kulturális környezetükre.

6.) Ahhoz, hogy társadalompolitikai céljait meg tudja valósítani, Magyarországnak részben vissza kell szereznie elveszített gazdasági szuverenitását. Ez nem jelent elzárkózást, sem az önellátás erőltetését, de azt sem indokolja, hogy a külföldi beruházók a hazaiakkal szemben előnyökben részesüljenek, vagy hogy a választott politikai köztestületek lemondjanak a hazai gazdasági folyamatok ellenőrzésének és szabályozásának előjogáról, s azt nemzetekfeletti szervezeteknek engedjék át.

7.) A korlátlan gazdasági versengés és a piac értékítéletének automatikus érvényesülése gyakran zavarokat okoz a társadalmi együttélésében. A piaczgazdaság dinamizmusát megfelelő politikai szabályozásnak kell a közjó szolgálatába állítania, s gondoskodni kell arról, hogy a tisztán haszonelvű, üzleties gondolkodásmód ne veszélyeztesse se a magánélet intimitását, se a közélet tisztaságát. Mindenekelőtt érvényt kell szerezni gazdasági téren is az állam törvényeinek.

8.) Különös figyelmet, bátorítást és megkülönböztetett támogatást érdemelnek a helyi erőforrások tartamos használatán és az önkéntes szolidaritáson alapuló, piacon-kívüli gazdasági együttműködés kezdeményei.

A következő fejezetekben felvázoljuk egy olyan alternatív gazdaságpolitika körvonalait, amely álláspontunk szerint előmozdítja az emberközpontú, az élet minőségét előtérbe állító és ökológiailag fenntartható gazdaság kialakulását. Előbb azt tekintjük át, hogy milyen lehetőségek és tennivalók kínálóznak szerintünk a gazdaság piaci, állami, illetve közösségi szférájában, majd bemutatjuk néhány különösen érzékeny ágazat jövőjét illető elgondolásainkat.

2. AZ ALTERNATÍV GAZDASÁGPOLITIKA ESZKÖZRENDSZERE

2.1 A szabályozott piac

A piac a modern gazdaság meghatározó koordinációs mechanizmusa: a javak túlnyomó többségének előállítását és cseréjét a piaci logika határozza meg. A közgazdászok manapság – csatlódvá a gazdaság állami befolyásolásának sikerességében – többnyire kritikátlanul piacpártiak, és meggyőződéssel hirdetik, hogy a különféle gazdasági vagy pénzügyi problémákra egyedül a piacosítás hozhat megoldást.

Kétségtelen, hogy a piac igen hatékonyan képes koordinálni az erőforrások felhasználását, ezért a piacot a Védegyelet is a gazdaság egy meghatározó fontosságú elemének tartja. A piacra mi elsősorban mint *a választás és a vállalkozás szabadságának* biztosítékára tekintünk. A piac jelentőségét azonban a következő megfontolások fényében kell értékelni.

A befektetések rövidtávú jövedelmezőségén alapuló – piaci típusú – döntések „ésszerűsége” tautologikus: racionalitásukat egyedül a piaci versenyben elért siker igazolja, tökéletesen függetlenül a tevékenységek ökológiai, morális, szociális stb. következményeitől, nem kevésbé racionális szempontoktól.

A piac önfelszámoló természetű: ha hatékony állami intézkedések, szilárd jogrend, jól működő intézmények nem szavatolják a verseny tisztaságát, akkor a túlsúlyos szereplők összefonódása semlegesíti a piac ösztönző mechanizmusait, a monopóliumok kialakulása megsemmisíti az esélyek egyenlőségét, végül a politikai döntések, illetve a közvélemény befolyásolásának eszközei is óhatatlanul a leghatalmasabb gazdasági szereplők kezébe kerülnek.

A piaci árrendszer akkor működik célszerűen, ha az ár híven tükrözi a teljes termelési költséget. A piaci szereplők azonban

folyamatosan arra törekednek, hogy tevékenységük társadalmi vagy környezeti költségeit másokra hárítsák. Az alkalmazottakat, a fogyasztókat és a természeti környezetet védő hatékony szabályozásra (adózásra, törvényekre és azok betartásán őrkdő intézményekre) van szükség ahhoz, hogy a piaci szereplők szembesüljenek tevékenységük külső, ún. externális költségeivel. Az externáliák meghatározása azonban csak részben szakmai feladat: valójában a társadalom morális és politikai kultúrája dönti el, hogy milyen költségeket hajlandó elviselni; hogy tolerálja-e a kizsákmányolás olyan kirívó példáit, mint a gyermekmunka, vagy magára vállalja-e az olyan közvetett környezeti költségeket, mint amilyeneket például a veszélyes hulladékok ellenőrizetlen, ingyenes lerakása jelent. A termelési költségek meghatározását tehát végső soron nem a piac végzi el, hanem a politika.

A „piaci” árak és jövedelmek alakulása, valamint a jövedelmek elosztása ugyancsak nagy mértékben függ a hatalmi erőviszonyoktól, azaz a piacon kívüli szempontoktól. Az, hogy a menedzserek mennyivel keresnek többet a munkásoknál, vagy a banki adminisztrátorok a vasutasoknál, nem magyarázható az elvégzett munka hasznával, hanem a társadalmi erőviszonyok bonyolult játékában dől el.

A leginkább nélkülözhetetlen társadalmi teljesítmények és természeti „szolgáltatások” értéke pénzben kifejezhetetlen. A piacon spontán képződő árak tehát csak igen komoly megszorításokkal tekinthetők általános gazdasági értékmérőnek, valójában a legfontosabb társadalmi alrendszerekben nem alkalmasak az erőforrások elosztásának koordinálására. Az oktatás, a gyógyítás, az igazságszolgáltatás vagy a természetvédelem következetes piacosítása például elviselhetetlen károkat okozna. Ezt kevesen tagadják, a piac mechanizmusaiban a vélekedők többsége mégis társadalmi modellt lát, és *piaci társadalomról* beszél.

Mit kívánunk tehát? Piackonform intézmények helyett intézményeinkkel konform piacszabályozást! Társadalmi célok és gazdasági eszközök normális viszonyának helyreállítását. Szolgáltató szerepkörében a gazdaság piaci szervezete hatékony ösztönzője lesz az egyéni viselkedésnek. „Szabad”, azaz szabályozatlan piac ezzel szemben nem létezik, az csupán a közgazdászok módszertani fikciója. Aki a szabad piac mellett érvel, valójában csupán a játékszabályok megváltoztatását követeli, nem azok megszüntetését. (A „neoliberális” gazdaságpolitika által alkalmazott „dereguláció” valójában bonyolult intézményépítést jelent.)

Az alábbiakban néhány olyan javaslattal élünk, amelyek megvalósítása álláspontunk szerint alkalmas a közjó előmozdítására.

Versenyszabályozás

A magyar gazdaság meghatározó területeit – pl. távközlés, energetika, egyes élelmiszeripari ágazatok, kereskedelem – monopóliumok vagy ténylegesen monopóliumként működő piaci struktúrák uralják. A piac védelme megköveteli ezek felszámolását, illetve ellensúlyozását, egyúttal az új piaci szereplők és a kisebb méretű vállalatok pozitív megkülönböztetését. A jelenlegi helyzetet azonban ennek inkább az ellenkezője jellemzi: míg a kis- és középvállalatok alig jutnak segítséghez, a nagy, tőkeerős multinacionális vállalatok beruházásaikhoz területet, vissza nem térítendő támogatást, hitelgaranciákat és adóengedményt kapnak az államtól. Ismeretes, hogy a bruttó hazai termékhez való hozzájárulásukhoz képest a nagyvállalatok jóval kevesebb adót fizetnek az államnak, mint kisebb versenytársaik. Az esélyegyenlőség és a közteherviselés elvének ezt a nyilvánvaló sérelmét kétféleképpen szokás igazolni. A piaci retorika szerint a külföldi beruházók élénkítik a versenyt. Ez azonban csak akkor igaz, ha a külföldi vállalatok egy hazai monopóliummal kelnek versenyre. A másik a „közjóra” hivatkozik: eszerint a multinacionális vállalatok tudnak igazán munkahelyeket teremteni,

komoly fejlesztéseket végrehajtani, s beszállítóik révén hozzájárulnak a gazdaság modernizációjához, a kisvállalatok megerősödéséhez is. Ezt a vélekedést azonban, friss hazai és nemzetközi tapasztalatok alapján egyre többen vitatják. Miközben a multinacionális vállalatok támogatása a magyar gazdaságpolitikában gyakorlatilag töretlen, tényleges piaci szerepük értékelése, jelenlétük társadalmi hatásának elemzése nem történt meg.

Súlyos problémát jelent a tisztességes verseny szabályai felett őrkdő állami intézményrendszer elégtelen működése, valamint a hatékony szankciók hiánya. A bíróságok túlterheltsége, lassú működése, a tényleges felelősségrevonás és a hatékony jogorvoslat kilátástalansága az alapvető jobbiztonságot veszélyezteti. Naivitás azt gondolni, hogy kialakulhat a tisztességes verseny, amíg az egyszerűbb peres ügyek elbírálása is éveket vesz igénybe, vagy amíg a szankciók súlya eltörpül a tisztességtelen eljárásból származó haszonhoz képest.

A munkavállalók védelme

A globalizációval, a nemzetközi nagyvállalatok térnyerésével és az egyre élesedő nemzetközi versennyel összefüggő jelenség – amely az iparilag fejlett országok dolgozóit is sújtja –, hogy a munkavállalók mind kiszolgáltatottabbá válnak. Az alkalmazotti reálbérek a gazdasági növekedés ellenére világszerte csökkennek vagy stagnálnak; a megtermelt jövedelmeken belül egyre nagyobb részt képviselnek a tőkejövedelmek; Nyugat-Európában is szokássá lett a tőke- és a munkajövedelmek között a hatvanas-hetvenes évektől fennállott „szociáldemokrata egyensúly” felborulásáról beszélni.

Hazánkban ugyan az elmúlt egy-két évben a reálbérek a korábbi mélyponthoz képest növekedni kezdtek, de még mindig messze elmaradnak attól a szinttől, ami a gazdaság teljesítőképességének megfelelne, ráadásul hatalmasak a különbségek az egyes szektorok között. A munkavállalók kiszolgáltatottsága európai mértékkel nem mérhető: a munkaadók gyakran még az

alapvető egészségvédelmi, munkabiztonsági előírásokat sem teljesítik, az alkalmaztatásnál mindennapos a nemi és etnikai diszkrimináció, gyakran problémát jelent a fizetett szabadság, illetve túlóra díjának realizálása, és az akadékoskodóknak hamar kiteszik a szűrét. Széles körben elterjedt gyakorlat, hogy az alkalmazottakat rájuk kényszerített vállalkezői szerződés keretében foglalkoztatják, megfosztva őket a munkahely biztonságától és számos, ezzel kapcsolatos szociális juttatástól. Akadnak vállalatok, amelyek egész tevékenységüket a munkajog módszeres kijátszására alapozzák. Az olcsó és türelmes, jogai védelmében járatlan munkaerő olyan bel- és főleg külföldi befektetői kör számára jelent vonzerőt, amelynek jelenléte a gazdaság fejlődésére nézve inkább visszahúzó erőt jelent.

Az önállóságukat és hitelüket 1989 előtt maradéktalanul elveszített hazai szakszervezetek máig sem váltak képessé a munkavállalók érdekeinek képviselésére. Az ökológiai politika számára a demokrácia helyi szintjeinek megerősítése kulcskérdés. A munkahely életünk egyik legfontosabb színtere lévén, a munkavállalók részvételét a döntésekben, érdekeik hathatós képviselését korántsem csupán gazdaságpolitikai megfontolásokból kell szorgalmaznunk. A „munkaviszony” nem tekinthető pusztán üzleti kapcsolatnak: a munkás és munkája közti viszony minősége a Védegyelet álláspontja szerint egyén és társadalom számára messzemenő jelentőségű. Sajnos, a gazdag hazai hagyomány dacára (munkástanácsok, üzemi bizottságok, szakszervezeti mozgalom) a munkahelyi demokrácia úgyszólván eltűnt a mai magyar gazdaságból. A tőke és a munka távolról sem egyenrangú partnerek. A korlátlan mozgási szabadsággal rendelkező tőke behozhatatlan előnyökre tett szert, amelyekkel (világszerte) a munkavállalói érdekek és jogok rovására él.

Fogyasztóvédelem, fogyasztás és életminőség

A hazai fogyasztóvédelem komoly hagyományokra tekinthet vissza, és a hatóságot hatékony civil szervezetek is segítik.

Ennek ellenére számos területen, például a bankokkal vagy a közüzemi vállalatokkal szemben, a fogyasztók továbbra is kiszolgáltatottak. Az olyan új feladatok pedig, mint a genetikailag módosított összetevőket tartalmazó élelmiszerek ellenőrzése, gyakorlatilag megoldhatatlan feladatok elé állítja a fogyasztóvédelem intézményrendszerét, így mindenképp szükséges ennek további fejlesztése.

A hagyományos fogyasztóvédelem és a fogyasztástól való védelem egyik legfontosabb érintkezési pontja a reklám. A néhány éve elfogadott reklámtörvény a vállalati lobbik érdekeinek megfelelően nagyon engedékenyre sikerült, és ezen a közelmúlt szigorításai sem változtattak érdemben: szinte korlátozás nélkül lehet az egészségre káros termékeket is reklámozni, és a reklámetikai kontroll is erőtlen. Külön kiemelt problémát jelent a gyermekeknek szóló reklám, és az iskolákban is megjelenő termékpropaganda. A Védegylet az utóbbi kategorikus tilalmát, az előbbi drasztikus korlátozását helyeselné. Általában is tűrhetetlennek tartjuk a nyilvánosság és a közterek mértéktelen kiszajátítását a közvetlen és közvetett reklámtevékenységek számára. Ennek ma már a fogyasztó hiteles tájékoztatásához vagy a szólás szabadságához színleg sincs köze. A reklám egy olyan életforma népszerűsítője, amely a pazarló fogyasztást tekinti a legfőbb értéknek, a jólétet pedig azonosítja a technológia-függőséggel. A korlátlan reklámtevékenység ráadásul kíméletlen és roppant költséges versenyre kényszeríti a vállalatokat, amelyben csak a legnagyobbak képesek helytállni, így a mai gazdaságban a mértéktelen tőkekoncentráció egyik fő előmozdítója. A költségeket természetesen a népszerűsített termék vásárlója viseli, a reklám- és csomagolóipar által előállított irtatlan hulladéktömeg pedig környezeti problémáinkat súlyosbítja. Ezért a reklám- és csomagolóipar visszaszorítását, illetve megkülönböztetett járulékkoltatását tartanánk célszerűnek. A gyermekeket pedig már az iskolában fel kell készíteni arra, hogy megfelelő távolságtartással kezeljék a tömegkommunikáció csatornáin rájuk zúduló propagandaözönt.

Ugyanakkor nagyobb ismertséget kellene biztosítani az olyan jelzéseknek és tanúsítványoknak (környezetbarát termék, hazai termék, biotermék), amelyek a fenntarthatóságra törekvő – elsősorban hazai – vállalatok környezetkímélő, jó minőségű, tartós termékeire hívják fel az egészséget vagy környezetét, esetleg csak a pénztárcáját óvó fogyasztó figyelmét. Ennek előfeltétele volna a minősítő eljárások körültekintő megszervezése, megkérdőjelezhetetlen szakmai megalapozottsága.

Ugyancsak a fogyasztástól való védelem jegyében, de más szempontok alapján is célszerű volna törvényben szabályozni, hogy a településeken hány bevásárlóközpont, illetve „hipermarket” létesülhet. Ezek nemcsak a „fogyasztói kultúra templomai”, amelyek a mindennapi élet rendjét a legfőbb érték és élvezet, a vásárlás köré szervezik, egyúttal hozzájárulnak a helyi kereskedelem tönkremeneteléhez, és sokkal több munkahelyet szüntetnek meg, mint amennyit teremtenek. Mivel gépkocsi nélkül rendszerint megközelíthetetlenek, tetemes környezetszennyezési többletet is okoznak, és hátrányos helyzetbe hozzák azokat, akik nem rendelkeznek autóval. A bevásárlóközpontok a legfontosabb városi funkciók (kereskedelem, szolgáltatás, szórakozás) egyetlen, zárt térben koncentrálnak, ezáltal végzetes hatást gyakorolnak városaink arculatára és szerkezetére is.

A környezet védelme

A környezet- és természetvédelemmel a *Védegylet füzetek* 4. kötet foglalkozik majd, itt csak röviden, a piac szabályozásával összefüggésben utalunk néhány problémára. A fentiekhez hasonlóan elmondható, hogy a hatóságok gyakran még a törvények betartatásáról sem képesek gondoskodni, az elrendelt szankciók, kirótt bírságok pedig többnyire csupán szimbolikus jelentőségűek. Az ellenőrző szakhatóságokat és jogosítványaikat meg kell tehát erősíteni. Általános tapasztalat, hogy a környezetvédelmi perekben a bíróságok nem érvényesítik megfelelő súllyal a

környezeti érdeket, mintha az csupán másodlagos lenne a gazdasági megfontolásokhoz képest. A jövő nemzedékek országgyűlési biztosa hivatalának felállítása elősegítené, hogy a környezeti érdek a jogalkalmazásban is következetesebben érvényesülhessen. Olyan törvénymódosításokra van szükség, amelyek nemcsak mondják a vállalatok büntetőjogi felelősségét a környezetkárosításban, de a felelősséget kiterjesztik a környezetkárosító beruházást, tevékenységet hitelező intézményekre, bankokra is.

A környezet- és a természetvédelem nem biztosítható pusztán gazdasági eszközökkel, az állam, valamint a civil szféra hatékony közreműködése, ellenőrző, szabályozó befolyása nélkül. Ugyanakkor a körültekintően kialakított gazdasági szabályozás úgy befolyásolhatja a jövedelmezőségi viszonyokat, hogy ösztönözze a környezetet kímélő, a szennyezés csökkentésére irányuló döntéseket. A környezetvédelem tehát bizonyos mértékig piacósítható, és az ebben rejlő lehetőségeket ki kellene használni. A hulladékgazdálkodás például jellegzetesen olyan terület, ahol a közgazdasági eszközök a piaci törekvéseket a környezetvédelem szolgálatába állíthatják. A cél az volna, hogy a vállalatok megtalálják a számításukat az energia- és anyagtakarékosságra, a hulladék csökkentésére, újrafeldolgozásra stb. irányuló beruházásokban, az olyan együttműködési formák és technológiák kialakításában, amelyek egymás hulladékának” hasznosításán alapulnak (ipari ökológia).

A környezetbarát gazdaságpolitika fontos eszköze lehet a kiválóság ösztönzése, a környezeti vagy szociális szempontokat a szűkösen felfogott nyereségérdekltség rovására is érvényesítő vállalatok tevékenységének nyilvános elismerése, ezzel kapcsolatos adatok és rangsorok rendszeres közzététele. Ezen a területen számos megszívlelendő példát találunk más országokban a sikeres együttműködésre hatóságok, társadalmi illetve gazdasági szervezetek között.

2.2 Az állami újraelosztás szerepe

Az egyéni teljesítmények értékelésének mindenkori módja egy-egy kultúra alapszerkezetéből adódik. Az értékek rendjét a társadalmi

érintkezés intézményei közvetítik, civilizációnkban ilyen a jogállam, a piacgazdaság és a konszenzus fenntartására, illetve megújítására irányuló nyilvános párbeszéd. E három cselekvésszabályozó alrendszer kölcsönhatásban működik, és egymással nem helyettesíthető. Ami törvényes, nem okvetlenül hasznos, és ami hasznos, még nem feltétlenül igaz (vagy szép vagy jó).

Minden társadalmi cselekedetnek van gazdasági vonatkozása, de nincsenek „tisztán” gazdasági érdekek és cselekedetek. Ezért a haszonelvű gazdasági ésszerűség önmagában nem alkalmas az erőforrás- és munkamegosztás szabályozására. A piaci mechanizmusok azonban nem

teszik lehetővé, hogy a szereplők más szempontokra is tekintettel legyenek, miközben a társadalom tagjaiként ők is érdekeltek a kulturális és a természeti környezet integritásának fenntartásában. Ezért az állami/jogi, valamint a közösségi/etikai szabályozás a piacgazdaság kiegyensúlyozott működésének nem akadálya, hanem elengedhetetlen feltétele.

A közhatalmi intézmények (ezen túl: állam) feladata, hogy az érintett közösség által helyeselt, nyilvánosan kifejtett és elfogadott igények képviselésében befolyásolja a gazdaság működését. A nyilvános tájékoztatás, felhívás, példamutatás és meggyőzés nem kellőképpen méltányolt módok mellett ehhez az állam rendelkezésére állnak egyrészt a törvényi szabályozás (tiltás és kényszerítés) eszközei, másrészt beavatkozhat a folyamatokba a hozzáférhető erőforrások elvonása és újraelosztása útján. A továbbiakban ez utóbbiakkal, a szorosabb értelemben vett gazdaságpolitika eszközeivel foglalkozunk.

Igazoltuk az állam gazdasági beavatkozásának szükségességét – mivel az igazolásra szorul. Elvben kevesen vitatják, a gyakorlatban még kevesebben veszik komolyan, hogy az állami újraelosztás rendszere csak addig legitim, amíg a közhatalom képviselői minden lépésüket nyilvánosan jóváhagyott célok érdekében, nyilvánosan ellenőrizhető eljárásokon keresztül valósítják meg. Ilyen jóváhagyásra az állam akkor tarthat számat, ha a költségvetés eszközeivel

- olyan közcélok megvalósulását segíti elő, melyek az adott tevékenység jövedelmezőségétől függetlenül kívánatosak, tehát nem indokolt, hogy a költségeket teljes egészében az érintettek viseljék (ilyenek pl. az egészségügy, a közbiztonság, az igazságszolgáltatás, a természeti és kulturális környezet védelme, az oktatás, a tudományos kutatás, a művészetek és a közművelődés, a szociális biztonság);
- vagy pedig a társadalmi szolidaritás elvének kíván érvényt szerezni, hátrányos helyzetű társadalmi csoportok, régiók vagy települések támogatása révén.

A támogatás forrása az első esetben a jövedeleमारányos közteherviselés, az utóbbi esetben a kedvezőbb helyzetű rétegektől elvont jövedelem. Óvakodni kell azonban attól, hogy az állami gondoskodás a kölcsönös felelősségvállalás helyébe lépjen, rombolva a közösségek önfenntartó képességét, a szolidaritás spon-tán megnyilvánulásait.

Mindez azt jelenti, hogy *a gazdasági erőforrások állami átcsoportosítása csakis akkor kívánatos, hogyha az közvetlenül irányul a közjó előmozdításával kapcsolatos célokra, feltéve, hogy az értékelsőbbségek megállapítása demokratikus úton történt, és a közpénzek felhasználásának módja ellenőrizhető.* Ezzel szemben kockázatos és nehezen igazolható eljárásnak tartjuk egyes gazdasági szereplők (pl. vállalatok, bankok), vállalkozási formák vagy ágazatok közvetlen állami támogatását, mondjuk, versenyképességük javítása érdekében. Nálunk ehhez képest az állami költségvetés kiadásainak jelentős részét a gazdaság támogatására fordított, olykor igen kétes hatású költekezés teszi ki. A Védegylet ennek a helyzetnek a megváltoztatását javasolja. Nem az a kérdés tehát, hogy a gazdaság területén „több” vagy „kevesebb” államot akarunk, hanem hogy *mit* várunk az állam gazdasági szerepvállalásától. Javaslataink nem növelnék az állami újraelosztás mértékét, de jelentős változásokat eredményeznének annak irányában és jellegében.

A legtöbb, amit az állam szerintünk a gazdaságért tehet, ha érvényt szerez a törvényeknek. A magyar állam jelenleg nem képes erre. A tisztességes munka leértékelődése, az illegitim jövedelemszerzés gyakorlatilag korlátlan lehetőségei – a közmórára és a közbiztonságra gyakorolt tragikus hatásuktól eltekintve is – elviselhetetlen társadalmi költségekkel terhelik gazdasági életünket.

Szoros összefüggést mutat a fentiekkel a közszolgálati és közalkalmazotti tevékenységek jövedelemszintjének súlyos lemaradása a magánszektorhoz képest. A Védegyület álláspontja szerint az állami költségvetés kiadásaiból a közalkalmazottak (és korántsem csak a magasabb beosztású köztisztviselők) javadalmazására a jelenleginél jóval nagyobb részt kellene fordítani. Ennek fedezetét szerintünk a gazdasági szereplőknek juttatott állami támogatások és kedvezmények rovására lehetne megteremteni, valamint a hangzatos célok nevében, de ellenőrizhetetlen módon és a politika közvetlen függőségében működő bürokratikus szervezetek leépítése révén.

Szeretnénk hangsúlyozni, hogy a közfeladatok ellátása, közszolgáltatások fejlesztése a mi szemünkben nem jelenti az állami *tulajdonforma* előnyben részesítését. Éppen ellenkezőleg: a köztulajdon hasznosításának hatékonysága szinte minden esetben (önkormányzatok, közalapítványok, állami alapok) elmarad a magángazdaságtól, gyakran a minőség, esetleg a jogszerűség tekintetében is. Ezzel szemben az állam és a helyhatóságok mint szolgáltatások megrendelői, illetve a piaci verseny pártatlan bírái hatalmas kiaknázatlan lehetőségekkel rendelkeznek arra, hogy a magánvállalkozók törekvéseit a közcélok szempontjából kívánatos irányba tereljék.

Gazdasági és politikai szempontból az új magyar demokrácia egyik legsúlyosabb teherterelének tartjuk a települési önkormányzatoktól elvárt, részben rájuk kényszerített „vállalkozói” magatartást. Az önkormányzat nem lehet a gazdasági tevékenységeknek egyszerre pártatlan ellenőre és támasza, ugyanakkor a versengő szereplők egyike. Ez a helyzet a korrupció és a

pazarlás melegágya. A közvagyon védelme és gyarapítása rendszerint feloldhatatlan ellentmondásban áll e vagyon üzleti hasznosításával, történjen ez akár a folyó költségvetés hiányainak pótlása érdekében, akár a közszereplők és köztisztviselők magánérdekeinek szolgálatában.

Az alábbiakban példaként a költségvetési gazdálkodás egyik legkényesebb területét emeljük ki, a kultúra finanszírozását. Ezen a téren ugyanis a visszaélések sokasága és az ellenőrizhetetlen pazarlás kézen fogva jár az államilag támogatott kultúra elszegényedésével és hanyatlásával. Ez a tapasztalat aránylag széles és befolyásos értelmiségi rétegekben ébreszt nosztalgiát a hajdani államszocializmus vagy általában az erőskezű központosítás („felvilágosult abszolútizmus”) iránt. Az erőskezű és felvilágosult központosítók újabb és újabb nemzedékei azonban szemlátomást egyre szerényebb teljesítményt nyújtanak, miközben a kulturális szempontból legérzékenyebb területek a politikai pártharcok, javadalmazásra váró klientúrák játékterévé válnak.

Jól tudjuk, hogy szervezeti és fiskális reformok nem pótolhatják sem a szakszerűséget, sem a moralitást. Mégis úgy véljük, érdemes rámutatni a kultúrafinanszírozás rendszerének egyik alapvető szervi bajára, melyen lehet, tehát kell is segíteni. A probléma gyökere, hogy a kultúrpolitikai döntések szükségképpen kvalitatív természetűek, a teljesítmények egymással alig összemérhetőek, és a támogatási döntések óhatatlanul tág teret engednek az egyéni mérlegelésnek. A mennyiségi vagy gazdasági mutatókra alapozott értékelési rendszerek alkalmazásának kísérlete irracionális eredményre vezetett minden alkalommal, hiszen az újraelosztásnak nem azt kell mérnie, amit a piac is híven jelez. A teljesítmények minőségének értékelése viszont tág teret enged az esetleges szubjektivitásnak, a kivételezésnek, adott esetben a korrupciónak. Eközben kevesen figyeltek fel arra, hogy a teljesítmények versenyét – amelyet az egymást követő kormányok több kíméletlenséggel, mint sikerrel próbáltak bevezetni – kizárólag a költségvetési forrásokért élethalál-harcot

folytató pályázókra terjesztették ki, és kísérlet sem történt arra, hogy a versenyhelyzetet, valamint a programfinanszírozás szigorú elveit magukra a pénzosztó testületekre is kiterjesszék. Márpedig nincs az a közgazdász, aki hatékony finanszírozást várna ott, ahol épp maga a befektető nem érdekelt. Az újraelosztás kulcsszereplői, a zsűrik, kuratóriumok és tanácsadó testületek nálunk kizárólag politikai vagy szakmai megbízóik jóindulatától függenek, és ennek elnyerésében a mérhető teljesítmény alig játszik szerepet. Meggyőződésünk, hogy ha a döntéshozók az általuk finanszírozott terület minőségi mutatóinak alakulásával arányosan jutnának több vagy kevesebb felosztható forráshoz, hatáskörhöz, esetleg tiszteletdíjhoz, akkor kulturális életünkben jelenleg elképzelhetetlen pezsgés indulna be. A mostani rendszer ugyanis éppen a döntéshozók ösztönzéséről, illetve érdemi ellenőrzéséről nem gondoskodik, ezért vált a kollektív felelőtlenség rendszerévé. Rossz döntésért, pénzpcskolásért a kulturális életben az utóbbi tíz esztendőben senkit sem vontak felelősségre. Annál több fej hullott le politikainak álcázott tisztogatások során.

A kultúra finanszírozásával kapcsolatos észrevételeink mutatis mutandis érvényesek a nonprofit szféra egészére (oktatás-, környezet- és szociálpolitika), ahol a rendszerváltozás után a költségvetési gazdálkodást részben felváltó programfinanszírozástól, illetve a bürokratikus újraelosztás helyébe lépő közalapítványoktól reméltek áttörést. Ez, sajnos, illúziónak bizonyult. Amíg az adópolitika nem ösztönzi kellőképpen a magánjellegű támogatásokat, a nonprofit szféra változatlanul a költségvetési forrásoktól és a politika jóindulatától függ. Ezt erősíti az egymást követő politikai kurzusok által gyakorolt közvetlen nyomás a választott köztestületekre. Ilyen körülmények között a programfinanszírozás keretei között az állami tervalku mechanizmusai élednek újjá. A pályázók (nemegyszer a pályázatók is) a szüntelen anyagi ellehetetlenülés határán önfenntartásuk költségeit és a tényleges céljaikhoz szükséges forrásokat a mindenkori politikai igényekhez színleg alkalmazkodva, kettős-

könyveléssel és a pénzosztó testületek rendszeres félrevezetésével szerzik meg. Az utóbbiak pedig beérik látszólagos teljesítményekkel és a betarthatatlan játékszabályok formális követésével. A rendszert végeredményben a szereplők között spontán kialakuló cinkosság élteti, hogy a rendeltetészerű működés látszatát fenntartsák. A kölcsönös érdekbeszámításon alapuló kompromisszumoknak azonban rendszerint éppen a szakmai szempontok esnek áldozatul.

Zöld (ökológiai) adóreform

A zöld adóreform következetes végrehajtása több, a fentiekben meghatározott célt is támogathat. A hasonló lépések nyugat- és észak-európai tapasztalatai azt mutatják, hogy az adórendszer átalakítása ugyan nem az egyetlen és legfontosabb eszköze a gazdaság fenntartható fejlődési pályára való állításának, azonban elősegíti azt. A zöld adóreform lényege, hogy *az adóbevételek szerkezetét változtatják meg, változatlanul hagyva az összes elvonás szintjét.* Az elvonások súlya *az élők munkát terhelő adóktól a környezetre káros (pl. energiaintenzív, nagy hulladék-kibocsátással járó) tevékenységek adóztatása felé tolódik el, továbbá nő a tőkejavakat terhelő és a közvetett (azaz a fogyasztáshoz kapcsolódó) adóztatás súlya is.* Célszerű ezzel egyidejűleg megvizsgálni az *adóbevételek decentralizálásának* lehetőségét az önkormányzatok javára. Az adók megváltoztatása átalakítja a különböző gazdasági tevékenységek egymáshoz viszonyított költségeit, a várható eredmény tehát az olcsóbbá váló tevékenységek térnyerése a drágábbá válókkal szemben. A várakozások szerint a zöld adórendszer hatására nő a foglalkoztatottság, viszont csökken a környezetkárosítás, *kettős nyereséghez* juttatva így a társadalmat.

Akadnak nálunk is olyan fejlemények, amelyek elvben a zöld adórendszer irányába mutatnak: a régóta tervezett – ám be még nem vezetett – környezetterhelési díj is ezek közé tartozna. A bevezetése körül kialakult vitában a Védegylet a javaslattevőkkel ért egyet. Elgondolásaikra és a már több éve megjelenő

zöld költségvetés-tervezetekre építeni lehetne egy zöld adóreform során. Ez utóbbinak fontos előfeltétele, hogy a környezetkímélő alternatívák technikailag elérhetőek legyenek. Tekintettel kell lenni arra is, hogy az adórendszer átstrukturálása nyomán az elvonások terhei átrendeződnek. Az energia fokozottabb adóztatása vagy a környezetterhelési díjak/adók inkább a szegényebbeket sújtják, akiknek családi költségvetésében a közüzemi díjak nagyobb részarányt képviselnek, ezért szükség lehet átmeneti kompenzációkra. Nem hagyható figyelmen kívül az érintett gazdasági szektorok versenyképességének megőrzése, ezt a szempontot azonban nem érdemes túlhangsúlyozni, hiszen az ökológiai adóreformnak éppen az a célja, hogy bizonyos szektorok versenyképessége romoljon másokéhoz képest.

Az ökológiai adóreform jelentős eszköze lehet az alternatív gazdaságpolitikának, azonban az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy *az adórendszer átalakítása önmagában nem elegendő a gazdaság szerkezetének megreformálásához*. Az alapvető gazdaságpolitikai stratégia felülvizsgálata nélkül az adóreform a jelenlegi struktúrák és gazdasági tényezők foglya marad. Számolnunk kell azzal is, hogy számos környezetszennyező tevékenység (például az autózás) költségrugalmassága igen csekély, azaz a tevékenységek költségeinek emelése önmagában nem okvetlenül vezet az adott tevékenység visszaszorulásához

Fejlesztési és támogatási prioritások

A zöld adóreform megváltoztatja az állami bevételek szerkezetét; az sem mindegy azonban, hogy a bevételeket mire költjük el. Fentebb már szóltunk arról, hogy bizonyos társadalmi szférák fenntartásában az államnak a mainál nagyobb szerepet kell vállalnia. Itt az állami fejlesztésekről, beruházásokról és támogatásokról ejtünk szót.

Az állam csökkenő gazdasági szerepe ellenére bizonyos szektorokban még mindig óriási állami beruházások zajlanak. Ezek nemcsak költségesek, de hosszú időre meg is határozhatják az

adott terület fejlődését. Ide sorolható a vízügy, a csatornázás, az energia- és a közlekedési szektor, de bizonyos mértékig a turizmus is. A támogatási rendszer alakulása döntő hatással van a bányászat és a mezőgazdaság jövőjére is. (A következő fejezetben részletesebben is kitérünk majd egyes szektorokra, és bemutatjuk a fejlődés általunk kívánatosnak tartott irányát.) *Ma az állami fejlesztések és támogatások egy tetemes hányada nemcsak környezetileg és társadalmilag káros, de gyakran szűken vett gazdasági szempontból is irracionális.* Ez nem helyi sajátosság. A brit kormány Fenntartható Fejlődés Bizottságának számítása szerint Nagy-Britanniában évi 20 milliárd fontra rúg a kifejezetten környeztkárosító tevékenységeknek juttatott állami támogatás.

Bár hazánkban majd' minden területen megjelentek, akár kormányzati programként is, progresszívnek mondható törekvések (ilyen például a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program vagy az Energiatakarékossági és Energiahatékonysági Programok), ezek azonban a megvalósítás során komoly torzulásokat szenvednek, és marginalizálódnak az adott szakpolitikán belül. E marginalizálódás nemcsak finanszírozási, de intézményi, szervezeti szinten is jelentkezik: jellemző, hogy a „fenntarthatósági” programoknak nincs igazi gazdája, vagy megvalósításukat valószínű befolyással nem rendelkező tárcaközi bizottságokra, közhasznú társaságokra bízják. A magyar kormányzat Fenntartható Fejlődés Bizottsága pedig jó ideje nem ad életjelt magáról.

A fenntarthatósági programok jelenlegi alacsony intézményesültségén változtatni kell; minden tárcát kötelezni kell arra, hogy programjait a fenntartható fejlődés szempontjából vizsgálja meg és értékelje, valamint minden évben jelentésben számoljon be arról, hogy tevékenységével mennyiben mozdította elő a fenntartható fejlődést. A szakpolitikákat nálunk még mindig inkább „szakkérdésnek” szokás tekinteni, pedig sokkal inkább „politikáról” van szó. *Biztosítani kell a szakpolitikák érdemi demokratikus kontrollját,* és esetleg – az egyébként jelenleg alig-alig működő – Országos Környezetvédelmi Tanács mintájára olyan

testületeket létrehozni a tárcák mellett, amelyek társadalmi és környezeti szempontból értékelnék és minősítenék a szakprogramokat. Minderre azért van szükség, hogy oldjuk a szakapparátusok „társadalommérnöki” beidegződéseit, valamint hagyományos és szinte magától értetődő kötődését vélt vagy valószínű ágazati érdekekhez, a politikához egyfelől, a vállalati szférához másfelől. A gazdaságpolitikában kívánatos szemléleti és részben „tematikus” fordulatnak ugyanis mindenképp előtte a döntéshozók és döntéshozókészítők gondolkodásában kell végbe mennie

Korábban jeleztük, véleményünk szerint az adóbevétel mind nagyobb részének kellene helyben, az önkormányzatoknál maradnia. Az energiapolitika kapcsán később ugyancsak szóba kerül majd, hogy az alulról építkező, *decentralizált* energetikai rendszert részesítjük előnyben mindenféle – állami vagy nagyvállalati – centralizációval szemben. Általában is kimondhatjuk: az ökológiai gazdaságpolitika a *szubszidiaritás elvét* követi. Ez az elv – amely egyébként az Európai Unió alapító dokumentumában is megjelenik – azt mondja ki, hogy a döntéseket a lehető legalacsonyabb szinten kell meghozni, és a felsőbb politikai hatóság cselekvési, működési körének korlátozottnak kell lennie. Az elvnek messzemenő következményei vannak a közhatalmi intézmények megszervezésére, és a fejlesztési tervek elkészítésére, majd megvalósítására is. Hazánkban sajnos töretlenek az erőteljes állami központosítás hagyományai, s ez ma is megmutatkozik a tervezésben ugyanúgy, mint a döntéshozatalban. Álláspontunk szerint az állami gazdaságpolitika feladata, hogy segítse és orientálja a helyi kezdeményezéseket, de semmi esetre sem helyettesítheti azokat.

2.3 A civil szféra növekvő szerepe és a közösségi gazdálkodás

Az alternatív közgazdászok általában egyetértenek abban, hogy *a mai gazdaság túlságosan is üzlet- és államközpontú, egyúttal túlközpontosított és nagyléptékű, míg a fenntarthatóság ember- és környezetközpontú, decentralizált és kisebb léptékű gazdaságot kívánna.*

Az utóbbi a helyi forrásokra és piacokra építő, részben pedig piacon kívüli, közösségi tevékenységeknek kedvezne. A *lokalizáció* korántsem jelent bezárkózást, de változásokat követel a nemzetközi együttműködés szabályozásában, intenzitásában és a partnerkapcsolatok jellegében.

A helyi közösségek gazdasági szerepét két területen tartjuk meghatározónak: az *önkéntességen és szolidaritáson alapuló munkamegosztás* újszerű formáinak kifejlesztésében, valamint a *hatékony társadalmi ellenőrzés* megvalósításában. Ennek jogi és anyagi feltételei azonban a jelenleg adott gazdasági környezetben csak kormányzati segítséggel teremthetők meg.

Az önfenntartásra és a családon belül végzett, valamint a közösségi, kölcsönösségi alapon működő gazdasági tevékenységek súlya bizonyos területeken már (még?) ma is meghatározó; például egyes számítások szerint hazánkban az emberek által elfogyasztott zöldséget és gyümölcsöt mintegy 60 százalékban így állítják elő. A közgazdászok néha késztetést éreznek arra, hogy e tevékenységek monetáris értékét felbecsüljék (a saját tulajdonú lakás szolgáltatásának értéke már szerepel a GDP-ben, és egyesek szerint a házi munka, a gyermeknevelés, az otthoni ápolás értékét is szerepeltetni kellene), tudnunk kell azonban, hogy ezek jelentősége messze túlmutat gazdasági súlyukon, jellegük pedig kizárja, hogy értéküket pénzben kifejezhessük. Tudjuk például, hogy ezek híján Magyarországon sokan éhen haltak volna az elmúlt években. Hogyan is lehetne számszerűsíteni azt a szerepet, amit a család és a közösségek játszanak a legszegényebbek alapvető életfeltételeinek biztosításában? Ezen túlmenően a közösen és közösségben végzett munka az egyéni identitás és érzelmi biztonság kialakításában is alapvető szerepet játszik. Nem csoda, hogy manapság, a depresszió járványszerű terjedésével párhuzamosan a pszichológia, de még a társadalomtudományok figyelme is a közösségek felé fordult.

Az ökológiai gondolkodás számára kiváltképpen fontos eszme a lokalitás. A nagy szervezeteket és a nagyléptékű folyamatokat az időben és térben távoli dolgok leértékelése jellemzi,

környezeti érzéketlenségük éppen ezzel magyarázható. *A közösségek autonómiája, ha garanciát nem is, legalább lehetőséget nyújt a saját környezet épségével kapcsolatos érdekek következetes érvényesítésére.*

A közösségi tevékenységek lényegük szerint „alulról”, spontán módon szerveződnek, ugyanakkor e folyamatokat lehet ösztönözni, segíteni – ha mással nem, tudásátadással, az információáramlás biztosításával. A spontán, például kaláka-típusú tevékenységek mellett vannak, és már hazánkban is megjelentek a közösségi gazdálkodás olyan formái, amelyek némi szervezetséget kívánnak. Példaként említjük a „zöld pénzt” – bevett angol rövidítéssel LETS (Local Exchange Trading System), valamint a közösség által támogatott mezőgazdálkodást.

A zöld pénz (vagy helyi pénz) voltaképpen nem más, mint egy elszámolási rendszer, amelynek révén egy közösség tagjai nyilvántartják az egymásnak adott termékek vagy nyújtott szolgáltatások értékét. A nyilvántartás módja változatos: van ahol egy füzetbe jegyzik fel, esetleg számítógépen írják jóvá a teljesítéseket, vagy egyfajta pénzszerű fizetési eszközt bocsátanak ki. Sok száz helyen létezik ilyen rendszer, elsősorban Nagy-Britanniában, Kanadában és az Egyesült Államokban, de újabban az Európai Unió is demonstrációs projektek keretében kísérleti jelleggel támogat néhány ilyen kezdeményezést (és érdemes megjegyezni, hogy a harmincas években Ausztriában is léteztek helyi pénzek). A zöld pénzek azzal az előnnyel járnak, hogy mivel lokális szinten voltaképpen demokratizálják, decentralizálják a pénzkibocsátást, a gazdaság dinamikája nem függ a kívülről beérkező pénz mennyiségétől, hanem kizárólag a helyi kezdeményezőképtől és tenni akarástól. A modern pénzügyi rendszer sajátosságainál fogva hajlamos elvonni a pénzt a lassabban fejlődő területekről (hiszen a szegényebb régiókból érkező megtakarításokat a befektetők a nagyobb megtérülés reményében a dinamikus térségekben igyekeznek kamatoztatni), míg a helyi pénz értelemszerűen nem vándorolhat el, hanem ott

járul hozzá munkalehetőségek létrejöttéhez, ahol megteremtették, és ahol a legnagyobb szükség van rá.

A közösség által támogatott mezőgazdálkodás olyan kölcsönös elkötelezettségen és bizalmon alapuló partneri együttműködés, amely mezőgazdasági termelők és egy fogyasztói csoport között jön létre, közvetlen kapcsolatot teremtve a mezőgazdálkodás és az élelmiszerfogyasztás között. E gazdálkodási forma a termelők és a fogyasztók érdekeinek mind teljesebb összehangolására törekszik. A termelőknek biztos megélhetést, az értékesítéshez kapcsolódó kockázatok megszüntetését, valamint munkájuk és tudásuk közvetlen elismerését jelenti, míg a fogyasztóknak vegyszermentes, ízletes és egészséges táplálékot kínál. A közösség által támogatott mezőgazdálkodás rendszerében a piaci típusú hatékonyság, illetve haszon alig játszik szerepet, a hosszabb távú termelési hatékonyság, tartósság, minőség és az ökológiai fenntarthatóság lép a helyükbe. A közösség által támogatott mezőgazdálkodás kvázi-piaci szerveződési formának tekinthető, hiszen nem tisztán kölcsönösségi alapon működik, hanem az árumozgást pénzmozgás is kíséri. Így átmenetet jelent piaci és nem-piaci tevékenységek között, ugyanakkor helyi, közösségi jellegük nyilvánvaló. Említésre méltók ebben az összefüggésben az önkéntes szövetkezetek is, amelyek jelentősége a mostaninál jóval nagyobb lehetne.

Meggyőződésünk, hogy *a helyi, „civil” gazdaságnak a mainál jelentősebb szerepe lehet abban, hogy az embereknek értelmes, a helyi életkörülményeket, az élet minőségét is javító kenyérkeresetet biztosítson.* Jelenleg az állam közvetlenül és közvetett formában is komoly támogatásokat ad a „nagy üzletnek”, a bankoknak, nagyvállalatoknak, multinacionális cégeknek (még a kis- és középvállalatok fejlesztését is „beszállítói” minőségben képezlik el), jóllehet ezek aktivitásukhoz képest kevés adót fizetnek, és kevés munkahelyet teremtenek. Valószínű, hogy a társadalmi jólét növelése és a foglalkoztatási gondok enyhítése terén a lokális gazdaságnak nyújtott támogatások több hasznot hajtának.

Fentebb már többször utaltunk arra a szerepre, amit a civil szervezetek, a társadalom, a közvélemény játszhat a vállalatok és az állami szervek tevékenységének ellenőrzésében.

Bár a piaci játékszabályok kialakítása és szigorú betartatása elsősorban az állam feladata, külföldi példák bizonyítják, hogy a társadalmi szervezetek olykor igen hatékonyan képesek befolyásolni akár a leghatalmasabb vállalatok működését is. Ismertek azok az amerikai és nyugat-európai botrányok, amelyek az alapvető emberi jogok megsértése miatt, vagy környezeti károkozás miatt törtek ki, és amelyek nyomán olyan multinacionális vállalatok, mint a Nestlé, a Nike vagy a Shell kényszerültek változtatni magatartásukon. A globalizáció kétségtelenül kedvező kísérőjelensége egyfajta globális lelkiismeret megjelenése, a megfelelő ellenőrző mechanizmusokkal: pl. egy vállalatot Németországban is lehet büntetni azért, amit Indonéziában vagy Magyarországon tesz. A társadalmi szervezetek helyi szinten is fontos szerepet játszhatnak a vállalati magatartás befolyásolásában, akár úgy, hogy méltányolják az előremutató kezdeményezéseket, akár úgy, hogy tiltakoznak a nemkívánatos jelenségek ellen, és nyilvánosságra hozzák annak eseteit. Sajnálatos, hogy *a kormányzat Magyarországon nem ismerte fel, milyen komoly segítséget jelenthetnek a társadalmi szervezetek a törvényesség és a szabályok érvényesítésében*. Nálunk a civil szervezetek és a hatóságok viszonyát inkább a kölcsönös gyanakvás jellemzi.

Mindenekelőtt növelni kellene a társadalmi részvételt a kormányzati döntések meghozatala és végrehajtása körül. Mindez bonyolult érdekegyeztető és konzultatív intézmények felállítását igényli, és kétségtelenül a döntéshozatal bizonyos lelassulását eredményezi, ahogyan ez jól látható olyan, a demokráciát igen komolyan vevő államok, mint Hollandia vagy a skandináv országok esetében. A lassúság azonban nem feltétlenül rossz; manapság gyakran az a probléma, hogy túl gyorsan születnek olyan döntések, amelyek azután hosszú évekre, évtizedekre eltorzítják a fejlődési lehetőségeket.

3. ÁGAZATI POLITIKÁK

Az alábbiakban néhány ágazat esetén mutatjuk be, hogy a jelenlegi gyakorlatnak létezik reális alternatívája. Olyan ágazatokat választottunk, amelyekben jelentős az állami befolyás, és amelyek jövőjét a ma születő döntések hosszú távra meghatározzák. E szakpolitikák nyilvános vitatását és ellenőrzését különösen fontosnak találjuk.

3.1 Mezőgazdaság

A mezőgazdaság feladatai, szerepe a nemzetgazdaságban

Hazánk rendkívül kedvező ökológiai feltételei, világviszonylatban is kiemelkedő arányú szántóföldi művelésre alkalmas területei és a vidéki térségekben rendelkezésre álló más erőforrások lehetővé teszik olyan *sokfeladatú (multifunkcionális) és fenntartható mezőgazdálkodás* kialakítását, amely gazdaságilag is versenyképes. Olyan termékek előállítására és olyan technológiák kifejlesztésére és alkalmazására van szükség, amelyek az ipari ráfordítások (energia, műtrágya, vegyszerek stb.) nagymértékű és növekvő felhasználása helyett *a helyi természeti és emberi erőforrások nagyobb mértékű kihasználására törekszenek*, s ezáltal a jelenleginél nagyobb mértékben képesek hozzájárulni a vidéki térségek fenntartásához és fejlődéséhez, a vidéken élők foglalkoztatásához. Ennek a célnak a helyes gazdasági mérőszáma az egyes vidéki térségekben előállított hozzáadott érték. Ezt úgy kell megállapítani, hogy az adott körzetben a mezőgazdaságból származó termékek és szolgáltatások értékesítésével elért bevételek összegéből le kell vonni az ipari ráfordítások költségét, az ipari termelőeszközök (gépek, épületek, felszerelések) értékcsökkenését és a kereskedelmi bankoktól felvett hitelek kamatait. A bevételek között számításba kell venni azokat a közvetlen jövedelemtámogatásokat, kompenzációs kifizetéseket

és díjakat, amelyeket a gazdálkodók a velük kötött szerződések alapján a természetvédelem, a tájgondozás és -fejlesztés, a környezetkímélő gazdálkodási rendszerek alkalmazása, illetve a különböző vidékfejlesztési feladatok területén végzett tevékenységeikért vagy szolgáltatásokért kell hogy kapjanak.

A fenntartható és multifunkcionális mezőgazdaság kialakítása érdekében tehát *radikális változásokat kell bevezetni a mezőgazdálkodásról jelenleg uralkodó felfogásban és a célok meghatározásában egyaránt*. Szakítani kell azzal az utóbbi évtizedekben kialakult gyakorlattal, amely a mezőgazdaság céljának a termelés mennyiségi növelését tekintette, még a természeti környezet és a vidéki térségek rombolása árán is. El kell ismerni a mezőgazdálkodásnak a más gazdasági tevékenységektől különböző sajátosságait, helyre kell állítani annak szerves és sokoldalú kapcsolatait a természeti környezettel és a vidéki térségek sajátos társadalmi és kulturális értékeivel.

Az agrárpolitika alapelvei

A mezőgazdaság sajátosságai miatt más gazdasági ágazatokhoz viszonyítva itt nagyobb szerepe van az ágazatra vonatkozó gazdaságpolitikának (az agrárpolitikának). Az agrárpolitika sokoldalú eszköztárral rendelkezik a mezőgazdaság szerkezetének, feladatkörének, színvonalának, az alkalmazott technológiáknak stb. alakítására. Sajnálatos, hogy *az agrárpolitika keretében túlzottan előtérbe került a támogatási rendszer, sőt annak is az a formája, amely egyoldalúan a technológiák „iparszerű” fejlesztésére, a termelés növelésére helyezte a hangsúlyt*. Ezáltal a mezőgazdaság sokoldalúságával, a természeti környezettel és a vidéki térségekkel kapcsolatos számos feladatának kiegyensúlyozott és arányos fejlesztésével szemben a termelési funkció vált meghatározóvá. Ez az Európai Unió Közös Agrárpolitikájára (KAP) is jellemző, amelynek megváltoztatására már eddig is születtek reformok (agrár-környezetvédelmi programok kötelező előírása, strukturális fejlesztési támogatások és vidékfejlesztési intézke-

dések bevezetése). Komoly törekvés van azonban arra, hogy az EU KAP újabb, az eddigieknél radikálisabb reformját valósítsák meg. *A magyar agrárpolitikának sürgősen végre kell hajtania azokat az intézkedéseket, amelyeket az EU tagországokban már bevezettek, és fel kell készülnie a további reformokra. Minél előbb ki kell építeni a – már elkészült – agrár-környezetvédelmi program gyakorlati megvalósításához szükséges intézményi feltételeket és az agrárköltségvetésben biztosítani kell a szükséges pénzügyi kereteket.*

Annak ellenére, hogy az EU csatlakozás megvalósulása után a KAP előírásaihoz kell alkalmazkodni, továbbra is tág tere marad a magyar agrárpolitikának arra, hogy a magyar mezőgazdaság és vidék fejlődését a sajátos magyar viszonyoknak megfelelően alakítsa. Az EU illetékes vezetőinek nyilatkozatai alapján elég nagy biztonsággal lehet arra számítani, hogy a KAP reformja valóban a mezőgazdaság „európai modellje”, vagyis a multifunkcionális és fenntartható mezőgazdálkodás elősegítése irányába halad előre.

Az előzők értelmében, és mivel az agrárpolitikán belül a támogatások gyakorolnak legnagyobb és legközvetlenebb befolyást a mezőgazdaságra, *a magyar agrárpolitika elsőszerű feladata a támogatási rendszer alapvető és gyors átalakítása.* Ennek az átalakításnak a legfontosabb alapelvei a következők:

- a) *Fokozatosan meg kell szüntetni minden olyan támogatást, amely közvetlenül termékekhez vagy a termelés mennyiségéhez kapcsolódik, beleértve az exporttámogatásokat is.* A termeléshez kapcsolódó támogatások megszüntetése azért is sürgős feladat, mert a magyar mezőgazdaság nagyrészt importált ipari eszközöket és inputokat használ. Ennek következtében a termeléshez kapcsolódó támogatások révén a magyar adófizetők pénzéből jelentős mértékben a külföldi ipari tőkebefektetéseket támogatják, majd az így előállított, a hazai piacon felesleges többlettermelést ismét az adófizetők pénzéből adott exporttámogatásokkal, az amúgy is feleslegekkel rendelkező gazdag nyugati országokba próbálják eladni.

- b) *A mezőgazdaság támogatásában, összhangban az OECD és az EU országok agrárpolitikai reformtörekvéseivel, a termeléstől (termékmennyiségtől) teljesen különválasztott, ún. közvetlen kifizetések (díjazások) formájában adott támogatásokat kell alkalmazni (pl. környezet- és természetgazdálkodási feladatokért adott díjazás; szövetkezés és más önkéntes szerveződések támogatása stb.). A mezőgazdasági tőkebefektetések nagy kockázata és alacsony jövedelmezősége önmagában nem ad elégséges erkölcsi alapot a támogatások igényléséhez, hiszen a Magyar Köztársaságban senkit sem kényszerítenek mezőgazdasági tőkebefektetésre. Értelmetlen tehát támogatásokkal a felesleges és nem jövedelmező tőkebefektetéseket ösztönözni.*
- c) *A támogatási rendszernek egyszerűnek kell lennie. (Az egyszerűsítő törekvések az EU-ban is előtérbe kerültek.) A támogatásnak olyan alapvető kulcsparaméterre kell irányulnia, amely az egész „mezőgazdaság – természeti erőforrás – vidéki térség” rendszer minden vagy minél több elemére pozitív hatást gyakorolhat. Ilyen kulcsparaméter lehet a hozzáadott érték nagysága, amely csak úgy növelhető, ha a vidéki rendszer számos elemét pozitív irányba módosítják (pl. sokoldalú termelési szerkezet, jobb minőségű és egészségesebb termékek, több ember foglalkoztatása, kevesebb ipari input stb.) A támogatási rendszer egyik fő hatékonysági mutatójának kell tekinteni a működtetési (tranzakciós) költség minimalizálását.*
- d) *A legegyszerűbb támogatási rendszer és a legtöbb rendszer-elem pozitív irányú befolyásolása egyidejűleg úgy érhető el, ha a támogatás alapvető kritériuma az adott gazdálkodási egység által elért hozzáadott érték növekedése. A hozzáadott érték nagysága ugyanis csak úgy lehet nagy, illetve csak úgy növekedhet, ha a gazdálkodó a nagy költségű ipari termelőeszközök és az aránytalanul emelkedő áron beszerezhető ipari inputok (energia, műtrágya, vegyszerek, ipari takarmány-kiegészítők stb.) használatát igyekszik csökkenteni (energiatakarékos földművelési rendszerek, az istálló- és zöldtrágya fokozot-*

tabb használata stb. révén), vagy ha a termelési szerkezetét úgy igyekszik diverzifikálni, hogy nagyobb hozzáadott értéket előállítani képes sajátos termékeket von be a termelésbe, amelyek egyidejűleg nagyobb mértékben hasznosítják a helyi munkaerőt és más ki nem használt helyi erőforrásokat, javítják a termékek minőségét stb. Vagyis a hozzáadott érték növelésének támogatásával elérhető, hogy külön célzott támogatások nélkül is sokkal inkább környezetkímélő, az ökológiai feltételekhez jobban illeszkedő és nagyobb eltartó képességű mezőgazdasági rendszer jöjjön létre, amely ezáltal a vidékfejlesztéshez is nagyobb mértékben járul hozzá.

- e) Szükséges azonban, hogy *az állam jelentős támogatást adjon az olyan kutatásokhoz, amelyek az erőforrások új hasznosítási lehetőségeinek feltárását és fejlesztését szolgálják, továbbá állami támogatást kell adni az új termékek és szolgáltatások piaci elhelyezési lehetőségeinek feltárásához és bővítéséhez.* A termelési szerkezet változásához szükséges beruházási támogatásánál is alapvető kritériumként kell alkalmazni a hozzáadott érték várható növelését.

A földtulajdon és földhasználat kérdései

Az összes anyagi erőforrások közül a legjelentősebb és leginkább korlátozó erőforrás a föld, amely a többi természeti erőforrással szervesen integrált rendszert alkot (talaj, a földben és a föld felszínén élő élőlények, felszíni és felszín alatti vizek), és az egész társadalom számára sokoldalú funkciókat tölt be. Szakítani kell azzal a szemlélettel, leegyszerűsített felfogással, amely a földet egyszerű mezőgazdasági termelési tényezőként kezeli, illetve amely a földhasználat egyes formáit (ipartelepítés, bányászat, bevásárlóközpont létesítése stb.) „magasabb rendűnek” tekinti a föld más funkcióival szemben és ezáltal a magyar földvagyon jelentős részének pazarló használatához, sőt tönkretételéhez vezet. (Különösen felháborító az, hogy az ún. „zöldmezős beruházásokat” a gazdaságpolitika pozitívan értékeli, miközben

a településeken belül óriási, rehabilitációt és ésszerű hasznosítást igénylő területek tovább pusztulnak.) Egységes, az ország egész területére kiterjedő, a föld összes társadalmi funkcióját figyelembe vevő földtörvényre van szükség, amely világosan rendezi a föld magántulajdon tartalmát és a földdel kapcsolatos tulajdonosi jogosítványokat, illetve azoknak a közjó érdekében történő korlátozásának alkotmányos, valóban indokolt lehetőségeit. Ezeknek a korlátozásoknak betartatását viszont az összes törvényes eszköz felhasználásával ki kell kényszeríteni.

A földdel kapcsolatos főbb problémák a következők:

- a) *A földre vonatkozó jogi szabályozásban a tulajdonjogszerzés problémájával szemben a földhasználat kérdéseit kell előtérbe helyezni.* A föld pazarló és romboló használata a társadalom és a jövő generációk szempontjából megengedhetetlen akkor is, ha a tulajdonos magyar állampolgár vagy „főfoglalkozású” mezőgazdasági vállalkozó. Másrészt a földek célszerű és fenntartható használatának szigorú szabályozása és az előírások betartásának tulajdonostól és használati módtól független kikényszerítése az egyetlen biztosíték arra, hogy a magyar földtulajdon spekulációs célú és csupán tőkebefektetési érdekeket szolgáló felvásárlása hosszabb távon is elkerülhető legyen.
- b) *Az ország teljes területén biztosítani kell a föld megfelelő védelmét és fenntartható használatát.* Radikálisan szakítani kell azzal a hibás nézettel, hogy a „környezetileg érzékeny” vagy már védetté nyilvánított területeket kell csak kiemelt figyelemben részesíteni, amelyet sajnálatos módon például a Vidékfejlesztési program és az Agrár-környezetvédelmi program egyes értelmezései is sugallnak. Ellenkezőleg, *fokozottan védeni kell a hagyományos mezőgazdasági termelés szempontjából legkedvezőbbnek ítélt területeket, hiszen ezek megőrzése a jövő nemzedékek számára a legfontosabb nemzeti érdek.* Elfogadhatatlan, mert gazdaságilag hibás, az az elterjedt nézet, hogy a legjobb adottságú területeken intenzív, iparszerű és környezetkárosító mezőgazdálkodás is megengedhető. Ugyanúgy megengedhetetlen,

hogy a budapesti agglomeráció területén vagy más városi körzetekben ipari, kereskedelmi vagy településfejlesztési célra szinte minden korlátozás nélkül használnak fel területeket olyan alapon, hogy az ipari, a kereskedelmi vagy városfejlesztési célú földhasználat „magasabb rendű” minden más földhasználati funkciónál. Az ilyen célokra felhasznált földeknél alapkövetelmény, hogy a „lokális járadékot” teljes egészében elvonják a földtulajdonostól (azaz a föld területi elhelyezkedéséből, minőségéből adódó járadékot). *A földhasználatnál általánossá kell tenni a „használó fizet” alapelv alkalmazását, különbséget téve azonban a pozitív és negatív externális hatásokat létrehozó használati módok között.* Mindezt indokolja egyfelől, hogy adóztatásnál a föld minden funkcióját figyelembe kell venni; másfelől pedig, hogy nemcsak a földnek van járadéka, hanem sok más vagyontárgynak is, tehát igazságtalan, ha csak a földtulajdont sújtják járadékfelvonással, és a többi járadékot adó vagyontárgyat nem.

- c) A földtulajdonlást úgy kell szabályozni, hogy az a helyesen értelmezett közjót, konkrétan a földek védelmét és fenntartható használatát segítse elő. *Szakítani kell azzal a szemlélettel, amely a földtulajdonost elsősorban a mezőgazdaság, illetve a mezőgazdasági egyéni tőkebefektetők érdekében kívánja szabályozni.* Az „optimális birtoknagyság” vagy a „középbirtokok” kialakítása nem lehet elegendő indok mások tulajdonosi jogainak korlátozására, miközben ilyen alapon a kis boltok tulajdonosait nem védik a bevásárlóközpontok versenyétől, vagy nem segítik hozzá az adófizetők pénzéből az „optimális boltnagyság” kialakításához. A mezőgazdasági vállalkozók előnyben részesítése a földtulajdonlásban csak akkor elfogadható, ha egyidejűleg arról is rendelkeznek, hogy kötelező a föld eladása akkor, ha a földtulajdonos abbahagyja a mezőgazdasági vállalkozást. Egyébként az ilyen szabályozás csupán a spekulációs célú földvásárlások álcázására szolgál.
- d) Az Európai Unióhoz történő csatlakozás után is lehetőség van a nem-uniós tagállamok polgáraival szemben teljes földszerzési

tilalmat fenntartani. Az Unió tagállamai vonatkozásában pedig az Európai Közösség szerződése csak a vállalkozás létesítéséhez szükséges föld és épületek megszerzésének lehetővé tételét követeli meg. (Hibás az a nézet, miszerint a földvásárlás kérdése a tőke szabad mozgásának problémájához kapcsolódna, hiszen a föld mint ingatlan és helyi erőforrás eleve nincs integrálva az egységes piacba.) *A magyar agrárpolitikának az EU csatlakozás után is lehetősége lesz arra, hogy a magyar viszonyoknak és érdekeknek megfelelő „földpolitikát” alkalmazzon.*

- e) *A mezőgazdasági vállalkozások sikeres működése szempontjából a földhasználat tartóssága és stabilitása fontosabb, mint a földtulajdonlás. Ezért is megengedhetetlen, hogy az adófizetők pénzét a mezőgazdasági vállalkozások stabilitásának indoklásával álcázva egyesek földvagyonhoz jutásának elősegítésére használják fel. A földhasználat tartósságát és stabilitását jól kidolgozott bérleti törvénnyel és a hosszú távú bérleti szerződéseket lehetővé tevő magasabb bérleti díjak állami támogatásával kell elősegíteni.*
- f) *A minimális földtulajdoni méret előírása semmivel sem indokolható, hiszen az ilyen felvetések csupán a leegyszerűsített szerkezetű, nagyüzemi, iparszerű mezőgazdaság (pl. nagy táblákon folyó kukoricatermesztés) szempontjaiból indulnak ki. Gyógynövény, virágmag vagy más, nagy hozzáadott értéket előállító tevékenységek akár néhány száz négyzetméter területen is célszerűen folytathatók, továbbá a természet- és tájgazdálkodás, valamint a vidéki turizmus szempontjából a kisebb területek is fontos szerepet tölthetnek be. (Pl. turisztikai célú tanya körüli föld díszcserjékkel történő beültetése a hely vonzóbbá tételére.)*
- g) *A földtulajdonlás szakmai végzettséghez kötése semmilyen érveléssel nem indokolható, mint ahogy például a kamionok tulajdonjogát sem kötik az ezek vezetésére szóló jogositványhoz. Természetszerű követelmény lehet azonban meghatározott mérethatáron felül a földhasználat szakmai képzettséghez való kapcsolása. Ez esetben azonban nem csupán a mezőgazdasági termelés (és főleg nem csupán az intenzív, iparszerű mezőgazdasági technológiák)*

ismereteit kell előírni, hanem agrár-környezetvédelmi, természet- és tájgazdálkodási ismereteket is meg kell követelni. Vagyis még az egyetemi szintű, de régen szerzett agrármérnöki diploma is csak megfelelő továbbképzés után jogosíthat földhasználatra. Az ilyen szakmai képzettség megszerzéséhez szükséges képzési formákat és kapacitásokat sürgősen létre kell hozni.

h) A föld – mint a legértékesebb nemzeti erőforrás – védelme és megőrzése leginkább úgy biztosítható, ha minél több magyar állampolgár érzi sajátjának a magyar földet, egyúttal érdek- és érzelmi alapon is kapcsolódik ahhoz.

Ezért az előzőekben vázolt rendszerszerű és szigorú szabályozás mellett minél több magyar állampolgárnak lehetővé kell tenni, hogy földtulajdonnal rendelkezzen. Ez természetszerűen szükségessé teszi a földtulajdon nagyságának felső korlátozását. A magán- és állami földtulajdon mellett előtérbe kell helyezni az önkormányzati és az egyesületi földtulajdonlás lehetőségét is (természetvédelmi egyesületek, turisztikai szövetkezetek, tájgazdálkodó közösségek stb.). Bár az államilag kezelt nemzeti parkokra és védett területekre is szükség van, nem szabad ezeket úgy túlhangsúlyozni, hogy végül az emberek „bekerítettnek”, „kitiltottnak” érezzék magukat saját hazájukban. Ezért a magyar föld megőrzése érdekében a pozitív megközelítést kell előtérbe helyezni, és a lakosság minél szélesebb körű érdekeltségére, személyes kötődésére és elkötelezettségére kell építeni. Ennek elősegítésére a célszerű jogi szabályozás és az indokolt állami támogatások mellett fokozni kell a lakosság minden rétegének képzését és a jó irányú propagandát.

A mezőgazdaság szervezeti, vállalkozási struktúrája

A mezőgazdaság és a föld sokfeladatú (multifunkcionális) jellegének és a fenntarthatóság követelményeinek kell alárendelni a mezőgazdaság (a vidéki gazdaság) szervezeti, vállalkozási, struktúráját is. A célszerű jogi szabályozás és a támogatási rend-

szer mellett az államnak csak a legszükségesebb mértékben kell beavatkoznia a vállalkozási struktúra alakításába. Fontos feltétel azonban, az előzőekben már említett szempontokkal összhangban, hogy az állam vegye figyelembe az alábbiakat:

- a) A mezőgazdasági feladatok, illetve tevékenységek, valamint a földhasználat minden formáját, amely a társadalom számára hasznos és elismert, egyenrangúnak kell tekinteni különösen olyan helyzetben, amikor az EU és a magyar mezőgazdaság is túltermelési válságokkal küzd és bizonyos termékmennyiségeket csak az adófizetőket értelmetlenül terhelő exporttámogatásokkal lehet eladni. Ezen túlmenően, az intenzív földhasználat még környezeti károkat is okoz, ezért megengedhetetlen, hogy az agrárpolitika és az agrártámogatások középpontjában még mindig a szűk értelemben vett mezőgazdasági termelés áll. Az évi 400 milliárd forint körüli állami agrártámogatás csaknem egymillió forintot jelent minden mezőgazdaságban foglalkoztatott személyre, miközben a foglalkoztatottak személyi jövedelme nem éri el ezt az összeget. (Vagyis ha nem csinálnának semmit, több jövedelmük lenne, ami világosan mutatja a jelenlegi rendszer tarthatatlanságát és azt, hogy az állami támogatások nagy része nem a vidéken élőket szolgálja.)
- b) *A pusztán tőkebefektetési célú, tőkehasznosító vállalkozási formák nem felelnek meg a vidéki erőforrásrendszer integrált jellegének és sokoldalú hasznosítási követelményeinek. Az államnak tehát nem szabad olyan támogatást nyújtania, amely újabb öncélú tőkebefektetéseket vonz a mezőgazdaságba. A nagyméretű mezőgazdasági vállalkozások olyan piaci előnyökkel rendelkeznek, amely támogatás nélkül is lehetővé kell hogy tegye jövedelmező működésüket, vagy ha erre mégsem képesek, akkor ilyen társaságokra nincs szükség, mert egyéb környezeti vagy vidékfenntartási feladatokat nem vállalnak. Állami támogatást csak részidejű és főfoglalkozású családi mezőgazdasági vállalkozásoknak kell adni, amelyek jelen-*

tős nem-termelési funkciókat is betöltenek. Azonban ezeket is csak a hozzáadott érték növelésért és külön vállalt környezet-, természet-, táj- és vidékgazdálkodási feladatokért kell közvetlen jövedelemtámogatáshoz juttatni, illetve a vállalt feladatokért díjazásban részesíteni.

- c) Radikális termelési, szerkezeti változásokra van szükség a mezőgazdasági termelésben. *A hagyományos, általában értékesítési nehézségekkel küszködő termékek helyett az új erőforrás-hasznosítási módokat, termékeket és szolgáltatásokat kell támogatásban részesíteni addig, amíg a célszerűbb mezőgazdasági szerkezet ki nem alakul.*
- d) Abból kell kiindulni, hogy *a mezőgazdasági termékeknek és a feldolgozott élelmiszereknek egyaránt egészségesnek és jó minőségűnek kell lenniük.* Nem elfogadható tehát az, hogy néhány százaléknyi „bio-” vagy „organikus” termelést kiemelt támogatásban részesítünk, és így a társadalom tehetős szűk rétege számára vagy csupán exportra egészséges élelmiszereket állítunk elő, miközben a lakosság többsége által fogyasztott élelmiszerek előállításánál elnézőek vagyunk a környezetszennyező vagy az állatkínzó technológiák alkalmazása és a szennyezett, rossz minőségű élelmiszerek előállítása iránt. *Minden ember alkotmányos joga, hogy hozzájuthasson egészséges és jó minőségű élelmiszerekhez.* Az ilyen élelmiszerek előállítása nem valamilyen „támogatandó érdem”, hanem csak ez engedhető meg. Vagyis az egészségesebb, jobb minőségű élelmiszerek előállításának támogatása csak átmenetileg, a szükséges strukturális átalakulások elősegítésére engedhető meg.
- e) *A nagy, koncentrált (gyakran multinacionális cégek által fenntartott) élelmiszer-feldolgozó üzemeket semmilyen támogatásban nem szabad részesíteni.* Ezzel szemben elő kell segíteni a kisebb, helyi termékekre épülő, illetve sajátos termékeket előállító élelmiszer-feldolgozó üzemek létrejöttét és fejlődését. Különösen támogatni kell a termelők saját tulajdonában létrejövő (szövetkezeti vagy más formában) élelmiszer-feldolgozó, -tároló és -értékesítő szervezeteket. A jelenleg jellemző atomizált élelmiszer-gazdasági struktúra

megszüntetése, a termelők kiszolgáltatottságának csökkentése aktív állami közreműködést igényel. Megengedhetetlen, hogy az adófizetők pénzéből adott támogatások nagy része csak a városi tőkebefektetők, multinacionális cégek stb. profit érdekeit szolgálja, miközben a mezőgazdasági termelők és a vidéki lakosok továbbra is kilátástalan helyzetben vannak.

3.2 Energiapolitika

Az energia kritikus szerepet játszik a mai társadalmakban, alapvető szükségleti cikk a háztartások számára, gazdasági jelentősége is óriási. Az energiaszektor döntő befolyással van az életminőség alakulására, hiszen a környezetminőségre is jelentős hatást gyakorol: levegőszennyezés tekintetében a leginkább terhelő iparág, talajszennyezése általában ugyancsak jelentős, az atomenergia katasztrófakockázata pedig a legsúlyosabb veszélyfaktor. Az energiaszektor környezeti, gazdasági és társadalmi súlya tehát nagy. Ráadásul igen importigényes ágazatról van szó: hazánk energiaszükségletének több mint felét külföldről kell biztosítani – és ez az arány növekszik. Mindent összevetve az energiaszektor olyan stratégiai jelentőségű ágazat, amelyet nem lenne szabad kampányszerű politikai intézkedéscsomagokkal szabályozni, hanem a fenntarthatóság elveit szem előtt tartó átfogó, a környezetpolitikával együttműködő energiapolitikával.

A társadalmilag és ökológiailag fenntartható energetikának – működési modelltől (szabályozott vagy deregulált piac) függetlenül – alapvető céljai, hogy ugyanazt a gazdasági teljesítményt minél kevesebb energiafelhasználással tudja elérni, és a szükséges energia a lehető legkisebb környezeti terheléssel legyen előállítva. A magyar gazdaság kétszer-háromszor energiaintenzívebben működik, mint a fejlett országokéi: alapvető értéknek és a minőségi fejlődés jelének azt tekintjük, hogy az energiaigényesség és az energiafelhasználás csökken. Ennek módja a termelői és fogyasztói oldali energiahatékonyság javítása, és az energiatakarékosság. A kisebb energiafelhasználás már önmagában is jelentheti a környezet

terhelésének csökkenését, ugyanakkor a *tisztább, a megújuló erőforrásokra* épülő energiatermelési technológiák széleskörű használata nagyban segíthet egy környezetre kevésbé ártalmas rendszer létrehozásában. A fenntarthatóság egyik fontos alappillére a társadalmi elfogadhatóság, ami pedig megköveteli a fogyasztók energiakínálati oldaltól való egyoldalú függőségének csökkentését, az energiaellátás biztonságát. A *decentralizált, a helyi társadalom igényeinek* nagyobb figyelembevételével kialakított energiaellátási rendszer hozzásegít ezen elv érvényesüléséhez. *Mindent összevetve az energiapolitika alapvető céljának az energiafelhasználás csökkentését (energiahatékonyság és energiatakarékoság révén), a megújuló energiaforrások térnyerését, a szigorú környezeti kritériumok és a méltányos szociális megfontolások érvényesítését, valamint egy decentralizált, a helyi igényekből kiinduló és arra építő, demokratikus energiarendszer kiépítését tartjuk.* Mindezek ráadásul elősegítenék az energiaellátás biztonságának növekedését is.

A fenntartható energiapolitika által meghatározott elveket sem az állam által erősen szabályozott, jelenleg is működő villamosenergia piac modellje, sem a tervezett versenypiaci modell nem tudja biztosítani. Az energiapiaci modellben rejlő hibákon túl a politikai elszánás hiányával is magyarázható az energiaigényesség csökkentésére, illetve a környezetterhelés mérséklésére tett intézkedések sikertelensége.

A feltehetően 2003-ig működő szabályozott piacon a hatékony energiagazdálkodásra való ösztönzés nem tud megvalósulni sem a termelői, sem a fogyasztói oldalon. Az árszabályozó hatóság nem rendelkezik valós képpel a szektor vállalatainak működéséről, a szabályozott cégek a költségek felfújására törekednek. A termelők puha költségvetési korlátja nem kényszeríti őket a hatékonyság javításra, az energiaigényesség csökkentésére. Nem működik megfelelő ösztönzési rendszer a kapcsolt villamos- és hőenergia termelésben rejlő lehetőségek jobb kiaknázására, pedig eme megoldás használatával jelentős energia-megtakarítás érhető el. A fogyasztó oldali energiahatékonyság javítását célzó programok eddig nem rendelkeztek önálló költségvetéssel, feladataikra a központi költségvetés-

ből utaltak ki csekély forrásokat. Az elmúlt években rendelkezésre álló néhány olyan hitelprogram, amely energiahatékonysági beruházásokat finanszírozott úgyszólván kizárólag külföldi pénzekből működött; az energiahatékonyság hitelezésében az állami szerepvállalás majdhogynem a zérushoz tartott! Az energiahatékonysági programok elégtelen működését a pénzügyi források hiányán kívül a politikai elszánás hiánya és a komoly intézményi problémák okozzák. A Széchenyi-terv biztosít forrásokat e célra, azonban a terv nem túl kreatív és előremutató a pályázható témák és a kínált támogatási „csomagok” tekintetében. Az energiahatékonyság javítására fordítható támogatási összeg kevés, korántsem elegendő a kormányzat által megcélzott 75 PJ energia-megtakarítás eléréséhez.

Probléma, hogy a jelenlegi árszabályozás és környezetpolitikai intézkedések nem képesek az externális (a társadalomnak a természeti környezet szennyezésén keresztül okozott) költségek érvényesítésére az árakban, ami torz energiaárakat és rossz hatékonyságú erőforrásallokációt eredményez. A tartósan alacsony szinten tartott gázárak a földgáz-alapú áramtermelés illetve fűtési rendszerek terjedését segítik más, például megújuló erőforrásokra építő megoldásokkal szemben, ráadásul fokozzák az egyirányú importfüggőséget. Nehéz elképzelni, hogy az atomenergia, ha az atomerőmű összes tőkeköltését (a kezdeti beruházási, a biztonsági előírások betartásához szükséges és a felszámolás, illetve a hulladék elhelyezéséhez kapcsolódó költségeket, valamint az esetleges balesetek költségeit) beépítenénk az árba, továbbra is versenyképes maradna. A helyzetet tovább rontja, hogy az állam jelenleg is nyújt olyan támogatásokat, amelyek környezeti szempontból kedvezőtlenek, és ezek többnyire nem jelennek meg az energiaárakban (állami tulajdonú vállalat esetén tőkejuttatás, garanciavállalások, kedvezményes hitelek stb.).

Az árszabályozás rovására is írható, hogy a környezetvédelmi költségek automatikusan többletként jelennek meg az energia árban. Az árszabályozás tehát nem ösztönzi a termelőket, a szállítókat és az elosztókat a hatékony, a környezetet kevésbé terhelő gazdálkodásra. Ugyancsak az árszabályozás gyöngye hatékonyságát

mutatja, hogy hiába törekszik az egyes fogyasztói csoportok közötti keresztfinanszírozás leépítésére, ez nem lehetséges a rendszer bonyolulttá válása vagy szociálpolitikai nehézségek nélkül. A szabályozott piacon tehát nem szüntethető meg az a konfliktusos helyzet, hogy az egyik fogyasztói csoport fizesse a másik csoport energia számláját.

Az erőművek állapota rossz, környezeti terhelésük nagy. A kívánatos technológiaváltás nem valósult meg. A lakosság egészségkárosodásáért felelőssé tehető, elavult technológiával működő erőművek mielőbbi bezárását kell szorgalmazni. Elhibázottnak tartjuk a Paksi Atomerőmű működésének meghosszabbítására irányuló tervet: a katasztróforkockázat mellett ez az atomhulladékok halmozódásának amúgy is megoldhatatlan problémáját növeli.

Az energiaszektor és a szabályozó *intézményrendszer centralizált*, a szubszidiaritás elve és gyakorlata úgyszólván teljesen hiányzik belőle. A jelenlegi rendszer nem veszi figyelembe a helyi sajátosságokat az energiaellátás kiépítésénél.

A globalizáció, a szektor vállalataink növekedési igénye, az Európai Unió egységes piacra való törekvése következtében az energiapiacra is elindult a *liberalizáció*. A villamosenergia sajátos termék, mivel nem tartalékolható, nagy távolságra csak nagy hálózati veszteség árán szállítható, rövid távon rendkívül alacsony keresletrugalmassággal rendelkezik, valós idejű kereslet-kínálat összehangolást igényel, szállítása hálózathoz kötött. Mindezt a liberalizálás nagyobb kihívásnak tűnik, mint pl. a telekommunikációs piacon. A liberalizálás miatt az állam energiapiaci szerepe átértékelődött, az eddig állami feladatnak tekintetteket a jövőben a piacra bízzák. A piactól várják a hatékonyság javítását, ezáltal az energiaigényesség csökkenését, a környezetkímélőbb energia-előállítási módok népszerűvé válását és – ahol ez gazdaságos – decentralizált ellátási rendszer kiépülését. Meggyőződésünk, hogy a piaci önszabályozásba vetett remények túlzóak.

gáz- és villamosenergia-iparban jelentős. A folyamat egyik fő mozgatóereje az azonos fogyasztóbázisra épülő, minél szélesebb szolgáltatási spektrum kialakítása és az így elérhető új költségmegtakarítási lehetőségek kiaknázása. *Ez előrevetíti, hogy egy nemzetek fölötti óriásvállalat fogja egy adott fogyasztó (vagy fogyasztói kör) számára a szolgáltatások széles skáláját nyújtani (telefon, villamosenergia, fűtés stb.), és a jelenlegi piaci tendencia nem a decentralizált energiaellátás irányába hat.* Hazánkban is megfigyelhető, hogy az egyes régiókban nagyrészt ugyanazok a tulajdonosai a területi monopóliummal rendelkező gáz- és áramszolgáltatóknak – ennek következtében pedig az egyes energiatípusok közötti verseny korlátozott lesz. Az áramtermelők és -szolgáltatók ugyanazon tőkés csoportokhoz tartoznak.

A piac szabályozásának leépítése, a verseny hozzásegít ahhoz, hogy az ellátási lánc vállalatai energiahatékony gazdálkodást folytassanak. A piaci alapon működő modell azonban *nem teszi érdekeltté az energiapiaci szereplőket a keresleti oldali befolyásolásban; a végfogyasztók energiahatékonyságának növelése nem válik céljükké.*

A megújuló energiaforrások szélesebb körű használata nemcsak környezetvédelemből szempontból előnyös, hanem általuk csökken az importfüggőség, hozzásegítenek a decentralizált energiaellátási rendszer megvalósulásához. Az energiatermelésben így megjelenő sokféleség rugalmasságot és stabilitást hoz. A decentralizált energiaellátási rendszer kiépülése és az alternatív energiaforrások használata csökkenti a végfogyasztói kör kiszolgáltatottság érzését, lehetőség nyílik a tüzelőanyag termelésének önkormányzati érdekeltégi körbe kerülésére, ezáltal a helyi érdekeltiség megteremtésére. A szén-dioxid emisszió csökkentésének egyik lehetséges módja a fosszilis energiahordozók (szén, olaj, földgáz) helyettesítése megújuló energiahordozókkal. A kiotói megállapodásban tett vállalásaink teljesítéséhez és a Protokollban lehetővé tett rugalmassági mechanizmusok (szén-dioxid kibocsátási jogok kereskedelme, közös megvalósítás intézményrendszere) által az ország számára nyerhető hasznok lefölözéséhez is hozzásegíthet, ha kiépül a megújuló energiaforrásokra épülő energiatermelési rendszer.

Sajnos, a jelenlegi gazdasági, technológiai és politikai környezetben, a megújuló erőforrásokat használó technológiák versenyhátrányban vannak a környezetszennyezőkkel szemben.

A villamosenergia hagyományos (fosszilis- és atomerőművi) módszerekkel való előállítása olcsóbb. Az energiahordozók mérsékelt, gyakran csökkenő nemzetközi árai, amely árak a környezeti hatásokat és az energiaiimport függőséget alig veszik figyelembe, nem biztosítják a megújuló energiaforrások kereskedelmi méretű alkalmazásának versenyképességét. *A piaci viszonyokra alapozott technológiai fejlesztéssel a megújuló energiaforrások kívánatos mértékű gyakorlati alkalmazása nem érhető el.* Ez legfeljebb akkor lenne elképzelhető, ha a többi energiaforrás használóival maradéktalanul megfizettetnénk tevékenységük teljes társadalmi és környezeti költségét.

Összefoglalva az eddig leírtakat a következő megállapításokat tehetjük:

A jelenlegi erősen szabályozott villamosenergia piaci modell környezeti szempontból kedvezőtlen folyamatokat generál; maga a szabályozás tartalmaz olyan elemeket, amelyek pazarló erőforrás-gazdálkodást eredményeznek. Számos erőmű és fűtőmű jelentős beruházások, átalakítások (tüzelőanyag váltás, szűrők) nélkül nem tudja betartani a levegőtisztasági normákat, technológiájuk elavult, nincs ösztönzöttségük az energiahatékonyság növelésére. Az elmúlt egy-két évben valamelyest kedvező irányban változott a helyzet, azonban igazi nagy áttörés nem történt.

A jelenlegi energiapiaci szabályozás leépítése elkerülhetetlen folyamat. A verseny bevezetésének valószínűleg számos kedvező hatása lehet, többek között a szektor vállalatainak erőforrástakarékosabb gazdálkodása. A liberalizációnak azonban vannak veszélyei is, ráadásul az általunk alapvetőnek tekintett célokat (energiafelhasználás csökkentése, megújuló energiaforrások, decentralizáció) önmagában nem fogja megvalósítani. Ezért figyelmet kell szentelni a következőkre:

- Egy jól működő **védelmi rendszer létrehozása a kisfogyasztók számára** elengedhetetlen ahhoz, hogy elkerülhető legyen jólétük – áremelkedés miatti – csökkenése, és ne legyenek kiszolgáltatva a tőkekoncentráció eredményeképpen létrejött óriásvállalatoknak. A közüzemi ellátás továbbra is a jelenlegi rendszerrel lényegében megegyező zárt, monopolisztikus vertikumon keresztül történik. A versenypiac és a közüzemi ellátás közötti, a kisfogyasztók kárára történő keresztfinanszírozás elkerülése érdekében is szükség van a kisfogyasztók védelmére.
- Nagy hangsúlyt kell fektetni a **decentralizált energiaellátási rendszer** kiépítésére, ami a kisfogyasztók védelmének a záloga is lehet. Alulról kell építkezni, az egyének, a fogyasztók, a helyi közösségek, az önkormányzatok és a régiók igényeiből és lehetőségeiből kiindulva. Kisléptékű megoldásokat kell keresni és diverzifikált energiatermelési és -ellátási rendszerben gondolkodni. Fel kell mérni a helyi lehetőségeket, és lokális tanácsadó központok felállításával ösztönözni az önkormányzatokat arra, hogy maguk is részt vegyenek a lakosság energiaigényének kielégítésében és keressék az energiahatékonyság és a megújuló energiaforrások növekedésének módjait. A szubszidiaritás elvét messzemenően érvényesíteni kell a távhőszektor jövőjének alakítása során, valamint a még folyamatban lévő gázprogramokban.
- A szektor vállalatai a fogyasztók energiafelhasználásának növekedésében érdekeltek, miként ezt a lakosságot fokozott energiaszükségletre buzdító ostoba reklámkampányuk is előre jelzi. A jövőben nagyobb figyelmet és forrásokat kell fordítani a égfogyasztói **energiahatékonysági programok** fejlesztésére. Ez ugyancsak szolgálná a kisfogyasztók érdekeinek védelmét. Az eddigi energiahatékonysági programok sajnos éppen a kisfogyasztók elérésére voltak képtelenek. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az energiahatékonyságba investálni sokkal inkább megéri, mint új erőművet építeni vagy a pénzt energiainportra

költeni. Arról nem beszélve, hogy az energia-megtakarítás és a helyi lehetőségek kihasználása csökkenti az egyének és a közösségek függését, az energiára költött kiadásait és az energiaszektor környezeti hatásait. Más szóval, közép távon enyhítené az energiapiac liberalizálása okozta szociális feszültségeket, míg hosszú távon előmozdítaná a fenntartható energiapolitikát.

- Az energiahatékonyságot azonban nem elég programokban előmozdítani: az **energiaszabályozást** úgy kell kialakítani, hogy az energiaszolgáltatók érdekeltek legyenek az energiahatékonyság és -takarékoság növelésében. Ki kell dolgozni a keresleti oldali befolyásolást lehetővé tevő és előmozdító szabályozási keretet; egyszerűen fogalmazva: a szolgáltatóknak ne az áramért vagy a hőért kelljen fizetnünk, hanem a fényért és a melegért. Abban a pillanatban ugyanis a szolgáltatók maguk lennének érdekeltek az energiatakarékoságban, hiszen saját érdekük, hogy ugyanazt a minőségű szolgáltatási szintet kevesebb energiával (azaz kisebb költséggel és nagyobb nyereséggel) tudják biztosítani. Ekkor már az energiaipar is beruházna a végfogyasztók energiahatékonyságába: mondjuk, hozzájárulnának a lakások hőszigeteléséhez, vagy nem akadályoznak (mint ma), hanem kezdeményeznék, hogy a közvilágítás energiahatékony izzókkal történjen.
- Elengedhetetlen a vállalkozások működési feltételeibe beépített **környezetvédelmi megkötések** és az ezek betartását ellenőrizni hivatott intézmények, szabályozó szervezetek felállítása, megerősítése. A piac csak akkor ösztönzi a szennyező kibocsátások csökkentését, ha a szabályozás révén a vállalatok számára a környezetszennyezés tényleges költségként jelentkezik (azaz a használat bizonyos költségeleit nem lehet áthárítani a társadalomra).
- Habár a kormányzat és az EU dokumentumai is tanúbizonyosságot tesznek a **megújuló erőforrások és hulladékhasznosításának szükségességéről**, támogatás és ösztönzési program nélkül nem lesz előrelépés ezen a téren. A liberalizáció

nehezítheti a jelenleg kedvezőtlenebb feltételekkel rendelkező, megújuló energiaforrások hasznosítását. Hazánk, nagyságrendjüket tekintve, két jelentős megújuló energiaforrással rendelkezik:

- **Geotermikus energia:** A geotermikus energia hazai alkalmazását indokolja a források kedvező hőmérséklete, a nagy geotermikus grádiens és a viszonylag kis mélységben elérhető tárolók.
- **Biomassza:** Magyarország természeti adottságait, a potenciális készleteket és azok hasznosíthatóságát tekintve a biomassza eredetű energiaforrások rövid távon az ország energiaszükségletének 10-12%-át elégíthetik ki, az agrárgazdaság nettó energiatermelő ágazattá alakítható át.

Az egyéb megújuló energiafajták (nap- ill. szélenergia) részesedése az ország energiamérlegében jelentéktelen, de növelhető és növelendő. A napenergián alapuló technológiák és a szélenergia gazdaságos hasznosításának főként a helyi energiaellátás biztosításában lenne tere. Magyarország adottságai a napenergia hasznosításának szempontjából kedvezőbbek, mint számos, gazdaságilag fejlettebb európai országé, ahol pedig ez az energia-technológia elterjedtebb.

A kötelező átvételi rendszer intézménye és az új támogatási program megjelenése kedvező folyamatok elindítója lehet, azonban *jelenleg nincs kiépülve a megújuló, illetve hulladékenergia felhasználásra megfelelő mennyiségű termelőkapacitás. Ennek létrehozásához erőteljes támogatási és befektetés-ösztönzési programra lenne szükség.* A liberalizáció és az EU csatlakozás eredményeképpen a nyújtható támogatási módok köre leszűkül, a piaci alapú ösztönzési megoldások kerülnek előtérbe. A készülő villamosenergia törvény nem kezeli kellő súllyal ezt a problémát, kidolgozatlan a piaci alapú ösztönzési rendszer.

Létezik már hazánkban is néhány pályázati lehetőség, azonban ez kevés ahhoz, hogy kiépüljön a termelési kapacitás, tehát

a probléma súlyához képest kevés a forrás. Szükség lenne technológiafejlesztési beruházásokra és ún. bemutató projektekre. Sajnos, a szabályozási háttér számos esetben inkább akadályozza, mint segíti a megújulókat hasznosítását (pl. a szénhidrogén-kutatások során feltárt geotermikus források tulajdonlásának tisztázatlansága, az intézményi háttér és a minőségtanúsítás hiánya stb.). Az új villamosenergia törvénynek meg kell határozni a támogatási rendszer keretfeltételeit. Az EU csatlakozásig és a teljes piacnyitás előtt a cél érdekében nagyobb mértékű közvetlen támogatás is elképzelhető, utána pedig ki kell építeni a piaci alapon működő hatékony ösztönzési rendszert.

- A versenypiacon előnyt kell biztosítani a **kapcsoltan termelt villamos- és hőenergia** számára. Főként a kisteljesítményű fűtő- és erőművek megvalósításának ösztönzése fontos, mivel ezek a decentralizációt is elősegítik. Különös figyelmet kell szentelni az alternatív energiaforrásokat használó (biomassza, biogáz, geotermikus energia) kombinált erőművek támogatásának.
- Az energiapolitika **nyitottságát**, a társadalmi részvételt és az érdekegyeztetés szerepét növelni kell, mert csak így érhető el hogy a társadalom igényeit jobban tükröző energiaellátási rendszer alakulhasson ki.

3.3 Közlekedés

A közlekedési és szállítási igények világszerte folyamatosan nőnek, ezen belül a közúti közlekedés folyamatosan növeli előnyét a vasúttal, a magángépkocsiforgalom a tömegközlekedéssel szemben. Hazánkban ugyan a nyolcvanas évek végén elkezdett visszaesni az áruszállítás volumene (a szocialista gazdaságok fajlagosan igen szállításiigényesen működtek), azóta azonban újra növekedésnek indult. Ráadásul a közúti-vasúti szállítások aránya egymáshoz képest az elmúlt tíz évben gyakorlatilag megfordult: ma a közút részesedése mintegy 70 százalék. A személyszállításban a trend

hasznos: bár a fejlett országokhoz képest még viszonylag jelentős a tömegközlekedés részaránya, az autós közlekedés mind jelentősebbé válik. Az elmúlt tíz évben a személygépkocsik száma legalább egyharmadával nőtt az országban.

Márpedig a közlekedés, különösen a közúti, súlyosan környezetszennyező. A fejlett országokban bizonyos szennyező anyagok (például a széndioxid vagy a nitrogénoxidok) tekintetében a közlekedés adja az összes kibocsátás több mint egyharmadát. Az autógyártás és az útépitésben érdekelt építőipar erősen szennyező iparágak; a gépkocsik és alkatrészeik (akkumulátor, autógumi) pedig veszélyes hulladéknak minősülnek. Az utak, különösen az autópályák értékes földterületeket foglalnak el és tesznek hosszú időre biológiailag értéktelenné; élőhelyeket vágnak át és tesznek tönkre. Különösen drámai a közlekedés szerepe bizonyos betegségek kialakulásában: Budapesten, ahol az elmúlt 25 évben az autók száma mintegy meghúszszorozódott, és ahol a hazai közlekedési eredetű légszennyezés mintegy negyede összpontosul, az asztmás és allergiás megbetegedések száma is a húszszorosára nőtt. A főváros térképén a daganatos megbetegedések előfordulásának gyakorisága ugyancsak összefüggést mutat a közlekedés intenzitásával.

Mindezek figyelembevételével kell feltenni a kérdést: milyen közlekedési rendszert akarunk? Tehát nem az a kérdés, hogy akut közlekedési problémákra, torlódásokra milyen megoldást javasoljunk, hanem ennél végre átfogóbban, magasabb szinten kellene gondolkodni: a közlekedési rendszer szintjén. Álláspontunk szerint egy társadalmilag és ökológiailag fenntartható közlekedési stratégia fő céljai a következők:

- *A közlekedés volumenének csökkentése közlekedési és közlekedésen kívüli megoldások együttes figyelembevételével*

A közlekedés növekedése nem lehet cél. Nincs szükségszerű kapcsolat a közlekedés bővülése és a gazdasági fejlődés között. Ahogy az energiafelhasználás esetében sem cél a fogyasztás

növekedése, éppen ellenkezőleg, a takarékoság és a hatékonyság hordoz értéket, ugyanúgy a közlekedésre is igaz, hogy annál jobb, minél alacsonyabb szintje mellett valósítjuk meg ugyanazt a gazdasági teljesítményt. Erre kell tehát törekedni, részben a hatékonyság növelésével, azaz a valóban felesleges szállítás, közlekedés kiiktatásával. Ezt elősegítheti a közlekedőket felesleges kitérőkre kényszerítő sugaras szerkezetű közlekedési rendszer centralizáltságának oldása, az országot keresztülszelő tranzitforgalom lehető legrövidebb úton való átvezetése, a személyi közlekedésben pedig az egyénivel szemben sokkal hatékonyabb tömegközlekedés támogatása. A hatékonyság növelése mellett azonban a „közlekedéssel való takarékoságot” is ösztönözni kell, például a forgalom korlátozásával vagy a telekommunikációban rejlő lehetőségek kihasználásával. Ha megvalósulna a helyi gazdaság viszonylagos előretörése a globális gazdasági folyamatokkal szemben, az ugyancsak a szállítási igények csökkenését eredményezné.

- *A motorizált forgalom csökkentése a közlekedés nem motorizált lehetőségeinek előnyben részesítésével*

Nyugat-Európában, de lassan már az Egyesült Államokban is rájöttek, hogy a közúti közlekedés problémáját nem lehet további útépitésekkel megoldani. *Kínálatnövelőnek* nevezhetjük ezt a mára már elavult modellt, amelynek lényege, hogy a közúti torlódásokat további utakkal igyekszik csillapítani. Ám mostanra nyilvánvaló vált, hogy ez nem jelent megoldást: az új utak új forgalmat generálnak, miközben a régi torlódások is fennmaradnak. Párizs körül két, egyenként kétszer három sávós körgyűrű van, mégis állandóak a forgalmi torlódások: talán újabb sávokra lenne szükség?

Keresletcsökkentő megoldásokat kell keresni, azaz korlátozni, lassítani a közúti forgalmat, hiszen a közlekedést manapság leginkább a forgalom akadályozza. A közúti forgalom drasztikus korlátozása elsősorban a településeken, főleg a nagyobb városokban nem halogatható: a köztereket vissza kell szerezni az autóktól, és helyre kell állítani a gyalogos méltóságát, valamint ösz-

tönözni kell a városi kerékpározást. Ezt nemcsak a társadalmi, egészségügyi és környezeti, hanem az alapvető hatékonysági szempontok is indokolják: sok-sok értékes idő megy el a csúcsforgalmi dugókban várakozva. A városi forgalom korlátozása elsősorban fizikai korlátozást, azaz az autóforgalom kitiltását, sávok, utak megszüntetését kell hogy jelentse, de emellett változatos közlekedéspolitikai eszköztár alkalmazható és alkalmazandó. Ez magában foglalja a csúcsforgalmi díjakat éppúgy, mint a vállalati autóhasználat és az ehhez kapcsolódó költségek elszámolásának új szabályozását.

A keresletcsökkentés kérdése továbbá különös hangsúllyal merül fel az új utak építése kapcsán. Új utakra szükség lehet: gondolunk itt elsősorban a településeket elkerülő szakaszokra vagy olyan utakra, amelyek a jelenlegi úthálózat egyközpontúságát oldják és a helyi hálózatot erősítik. Azonban számos ma erőltetett beruházást elhibázottnak tartunk. Az autópályák építése tipikusan kínálatnövelő megoldás, ráadásul egy magas szintű közlekedési szolgálat kínálatát növeli, amelyre hazánkban nincs is fizetőképes kereslet: jól látszik ez a fizető autópályák alacsony kihasználtságán. Az M3 autópálya elkezdett továbbépítése is olyan beruházás, amelynek árát a társadalomnak kell megfizetnie – közvetlenül, de közvetettebb formában is, például a környezeti és egészségi károk révén –, a hasznai viszont viszonylag szűk körben, tudniillik a távolsági közlekedésben résztvevők között jelentkeznek.

- *A tömegközlekedés előnyben részesítése, az egyéni közlekedés esetenkénti korlátozása*

A motorizáció korlátozásával párhuzamosan alternatívát is kell nyújtani, és ez a gyaloglás és kerékpározás mellett természetesen a tömegközlekedés támogatását kell hogy jelentse. A tömegközlekedés fejlesztését és támogatását politikai prioritássá kell tenni. Sajnos, ma a helyzet ennek éppen a fordítottja: százmilliárdokat készülnek elkölteni autópálya építésre, mikor a MÁV elmaradt fejlesztései ugyancsak százmilliárdokra rúgnak, és a kormány tervei között

szerepel 1000 kilométer vasútvonal felszámolása, létszámleépítés, egyszerűen a vasút „hatékonyságának” növelése. De paradox módon még az egyik legnagyobb tömegközlekedési projekt, a budapesti 4-es metró sem igazán a tömegközlekedésről szól, hiszen a metró megépítésével párhuzamosan villamos- és buszjáratokat akarnak megszüntetni, és több teret biztosítani az autóknak. A 4-es metró jó példája a nemcsak társadalmilag, környezetileg, de szűken vett gazdasági szempontból vett irracionálisnak is: magának az építkezésnek vitatottak a környezeti hatásai, a metró megépülésével az utazók a föld alá kényszerülnek, az utakon több lesz az autó, nagyobb a torlódás az ezzel járó környezetszennyezéssel; és a metró a Belvároson keresztül fog összeköttetést teremteni olyan végpontok között, amelyek között az ma is létezik vasúti sínek formájában. A metróra szánt 250 milliárd forintból bőven jutna a tömegközlekedés fejlesztésére, többek között a már tíz éve halogatott Budapesti Közlekedési Szövetség működésének beindítására, amelynek keretében a fővárost egyébként behálózó vasúti síneken is bonyolódhatna helyi közlekedés, ahogyan ez más európai nagyvárosokban is megszokott.

- *A környezetkímélő közlekedési módok előnyben részesítése a környezetet fokozottan szennyező közlekedési módok rovására*

A fentiekén túl ez jelentheti például a kombinált fuvarozás támogatását, azaz a tranzitkamion forgalom vasútra terelését, a nagyobb motorú, nagyobb fogyasztású gépjárművek fokozott adózását stb. Kiemelt kérdés a kerékpáros közlekedés ösztönzése, amely, legalábbis a településeken belül – a szakmai közvélekedéssel ellentétben – nem okvetlenül drága, elkülönített kerékpárutakat jelent, hanem a sűrű belvárosi térségek úthálózatának (nem a járdáknak!) a megfelelő használatát. Ha az érintett térségekben bevezetésre kerül a 30 km/óra maximális sebességet engedő forgalomcsillapítás, ezzel a kerékpár a gépkocsival egyenrangú résztvevővé válik.

- *A helyi kapcsolatrendszer közlekedési kérdéseinek előtérbe állítása a távolsági megoldásokhoz képest*

Az M3 autópálya továbbépítését többek között térségfejlesztési indokokkal magyarázták, jöllehet ezt még a Világbank egy korábbi szakértői anyaga is cáfolja. Az autópálya tipikusan a távolsági közlekedést ösztönzi, és hatása a helyi fejlődésre inkább negatív, ugyanis lehetővé teszi az erőforrások egyszerű kivonását, valamint az olcsó tömegtermék eljuttatását oda, ahol az eddig nem volt jellemző. Munkahelyeket szüntet így meg, és csak igen csekély számban teremt újakat; erősíti a gazdasági függést a központtól, és gyengíti a helyi kapcsolatokat. Olyan közlekedésfejlesztésre van szükség, amely a helyi és a térségi kapcsolatokat erősíti és így hozzájárul a lokális gazdaság erősödéséhez, nem pedig olyanra, amely iszonyatos társadalmi költségekkel egy elavult térszerkezetet és azzal együtt az elmaradottabb régiók függését termeli újra.

- *A célforgalom előnyben részesítése az átmenő- (tranzit) forgalommal szemben*

Az újabb és újabb közlekedésfejlesztési elképzelésekben (például a fővárosi rakpartok négysávossá bővítésével kapcsolatban) visszatérő elem, hogy a tranzitforgalom fluiditását kell növelni. A távolsági, átmenő forgalom kettévág városokat, lakóövezeteket, parkokat (lásd Kós Károly sétányt), hozzá kell idomítani a megállás, a parkolás, a rakodás szabályozását. Álláspontunk szerint élettereink védelme ezel szemben a helyi forgalom előtérbe helyezését kívánja. A tranzitforgalomból származó hasznok eltörpülnek a keletkező károk mellett, ezért a tranzitforgalmat korlátozni kell, vasútra terelni, illetve meg kell fizettetni vele az okozott károkat.

- *A közlekedéshálózat szerkezeti korrekciója: többközpontú és többretegű hálózati szerkezet létrehozása*

A magyar közlekedési hálózatnak két alapvető problémáját kell megemlítenünk. Egyfelől közismerten *egyközpontú*, ami az országos közlekedési hálózat teljesítőképességének és területfejlesztő hatásának is korlátját képezi. A cél tehát egy nyitott, hálós, többközpontú közlekedési szerkezet létrehozása. A közlekedési rendszer másik problémája, hogy nem csak térben, de munkamegosztásban is *egyrendszerű*: a mellékhálózatok kizárólag a főhálózat ráhordó elemeiként jönnek számításba, a főhálózat pedig egy kiépülő régióközi autópálya-hálózat részeként. Mi ezzel szemben a hálózat *többretegűségének* fenntartását javasoljuk: a mellékhálózat szintjén is szükséges a tér folytonos lefedése, és hasonlóképpen a főhálózatnak is meg kellene őriznie működképességét és integritását a gyorsforgalmú hálózat kialakítása után is. Ugyanez az elv érvényes a fővárosi tömegközlekedési hálózatokra is: megengedhetetlen, hogy a felszíni tömegközlekedés szétesett hálózatának elemei, mint már jelenleg is, a metró betápláló (ráhordó) segédlelésítményeiként működjenek.

- *Technológiai fejlesztés a kibocsátások hosszú távon is tartós csökkentésére*

Az optimista feltételezések szerint a közlekedési eredetű környezetszennyezés alapvetően technológiai oldalról kezelhető (kisebb üzemanyag-fogyasztású motorok, a káros anyagok jobb kiszűrése stb.). Nem vitatható, hogy bizonyos technológiai változások kedvező eredményekkel jártak (pl. a fővárosban korábban aggasztó méreteket öltött ólomszennyezés lecsökkent az ólmozatlan üzemanyag forgalmazása révén), és az efféle megoldások alkalmazása a jövőben is figyelmet érdemel. Azonban azt is látni kell, hogy a hatékonyságnövelő újítások eredményeképpen megvalósuló energiafelhasználás- és kibocsátás-csökkenést rendre lenyeli a forgalom növekedése. Arról nem beszélve, hogy egy (valójában soha el nem érhető) 0-fogyasztású, 0-kibocsátású autó elterjedése sem oldaná meg a

környezeti gondokat: sőt, éppen az ilyen gépkocsik fokozott használatára ösztönző tényezők tennék a városi életet végképp elviselhetetlenné az autórenetegben. Csak olyan technológiai megoldások képesek hosszabb távon javulást előidézni, amelyek nem csak a kínálati oldalon (a jármű vagy az üzemanyag jellemzőin keresztül), de a kereslet oldalán is változásokhoz vezetnek, és végeredményben csökkentik a gépkocsik rendelkezésére álló városi teret.

A magyar közlekedéspolitikára ugyanaz igaz, mint az energia- vagy agrárpolitikára: általános céljai és elfogadott programjai elvben lehetővé tennék, hogy a hosszú távon társadalmilag és környezetileg elfogadhatóbb fejlesztések élvezzenek elsőbbséget a döntések során. A jelenleg hatályban lévő közlekedéspolitika öt stratégiai főirányja között ott szerepel az ország kiegyensúlyozottabb térségi fejlődésének elősegítése, valamint az emberi élet és a környezet védelme; a Nemzeti Környezetvédelmi Program kimondja, hogy a tömegközlekedés fejlesztésének kell elsőbbséget élveznie – a sor folytatható. Azonban a spontán folyamatok, az érdekcsoportok nyomása és a rutin mégis azt eredményezi, hogy a fejlesztések rendre a több közlekedéssel járó, a motorizációt ösztönző, a környezetet károsító és a közlekedési infrastruktúra túlzott Budapest-központúságát erősítő, költséges megoldásokat részesítik előnyben. Mindez társadalmi és környezeti szempontból elfogadhatatlan, és szűken vett gazdasági megfontolások alapján is megengedhetetlen pazarlás: az új autópályákra vagy a budapesti 4-es metróra költött és elkölteni tervezett százmilliárdok soha, semmilyen formában nem térülnek meg a társadalomnak.

4. ZÁRSZÓ

Ahhoz, hogy Magyarország társadalmi és környezeti szempontból fenntartható társadalommá váljon, a külpolitikai–kültgazdasági környezetnek is kedvező irányba kellene változnia; egy kis ország önmagában nem képes csodákra. De rajtunk áll, hogy használjuk ki hazánk mozgásterét nemzetközi kapcsolatainkban, még inkább az, hogy idehaza minden lehetőt megtegyünk a fenntarthatóság érdekében. Meggyőződésünk, hogy az itt leírt elvek és javaslatok rövid távon is alkalmazhatóak. Tehát nem veszélyeztetik az ország „nemzetközi versenyképességét”, „makrogazdasági egyensúlyát”, „uniós csatlakozását”, és mindazokat a Nagyon Fontos Dolgot, amelyekre közzgazdászaink és politikusaink előszeretettel hivatkoznak, amikor újabb, a társadalom széles rétegeit vagy a természeti környezetet sújtó intézkedéseket igyekeznek elfogadtatni az emberekkel. Ám éppen ezért az itt megfogalmazott javaslatok nem is tekinthetők másnak, mint kezdeti lépéseknek: nem garantálják, csupán a lehetőségét teremtik meg annak, hogy kialakulhasson egy emberközpontú, a környezet érzékenységet tiszteletben tartó, hosszú távon fenntartható gazdaság és társadalom.

Egy ilyen társadalom a legmesszebbmenőkig demokratikus: a gazdasági és politikai döntések meghozatala javarészt helyben, az érintettek megkérdezésével és bevonásával kell, hogy történjenek, mert csak ez tenné lehetővé, hogy a döntések széleskörű egyetértést tükrözzenek, de meggátolja azt, hogy elhamarkodott vagy csupán réaszérdekekre tekintő intézkedések születhessenek. Ez nyilvánvalóan a közvetlen demokrácia előretörését jelenti; ugyanakkor a rendszerrel szükségszerűen együtt járó lassúság nemcsak „emberbarátibb”, azaz kevésbé veszi igénybe az egyének alkalmazkodási képességét, de közelebb áll az ökológiai rendszerek alkalmazkodási ritmusához is. A közvetlen demokrácia különböző formáinak gyakorlása természetesen csak úgy lehetséges, ha a politikai, a közhatalmi és a gazdasági intézmények felépítése ezt lehetővé teszi: a nagyvállalatok, a központosított adórendszer, vagy a nagy-

léptékű megoldásokra építő, centralizált szerkezetű energiaellátó rendszer kiüresíti a szubszidiaritás (vagyis a „mindent a lehető legalacsonyabb szinten kell megoldani” – elv) értelmét.

Az emberközpontú és ökológiailag fenntartható gazdaság tehát a kisléptékű, decentralizált szerkezetű megoldásokat, működési módokat részesíti előnyben úgy a gazdaság, mint a politika megszervezésében. Ez persze nem jelent kizárólagosságot; inkább hangsúlyeltolódásról van szó. Központi beavatkozásra (országos vagy éppen nemzetközi szinten) szükség lehet, azonban csak a szubszidiaritási elv következetes alkalmazása mellett. A nagyvállalati, sőt a multinacionális vállalati forma is továbbélhet egy fenntartható társadalomban, azonban a mostaninál szorosabb társadalmi kontroll és a „helyhez kötöttség” mainál magasabb szintje mellett. Nem cél a teljes önellátásra való berendezkedés sem; azonban mégis leszögezendő, hogy a gazdaság alapvető szervező elve a lokalitás eszméje kell hogy legyen.

Nincs szó kizárólagosságról akkor sem, amikor a hagyományokban, a tradíciókban megtestesülő tudás fontosságát hangsúlyozzuk. Meggyőződésünk, hogy a tradicionális tudás is *tudás*, mégpedig számos területen (pl. mezőgazdálkodás) igen értékes. Azonban nem vagyunk, nem is lehetünk radikálisan modernitás-ellenesek. A különböző technikákban és technológiákban megtestesülő modern tudás hasznos lehet a fenntartható társadalom számára is: elég ha csak a kommunikációs technikákra, vagy az „ipari ökológia” azon fejleményeire utalunk, amelyek az „anyagtalanításra” (dematerializáció), a biológiai folyamatok utánzására (biomimikri) vagy a zárt láncú hulladékgazdálkodási eljárásokra vonatkoznak. A fenntartható társadalom tudásközpontú, azonban a tudás nem elsősorban a fejlesztési központokban kidolgozott szofisztikált technológiákat, hanem az egyének gondolatait, ötleteit foglalja magában, valamint – a fentiek szerint – ötvözi a tradicionális tudást is; a cél csak az lehet, hogy a hagyományos és a modern tudás között valamilyen harmónia, termékeny egyensúly jöjjön létre.

Magyarország az egész világ számára példa lehetne, ha a civil szféra, az állam és a gazdaság szereplőinek együttműködésével sikerülne egy olyan fejlődési utat találnia, amely az emberi élet minőségét szolgálja úgy, hogy közben az ökológiai rendszer érzékenységét is tiszteletben tartja; amely tudásközpontú, ám a tudás az egyének tudását és a hagyományokban megtestesülő közösségi tudást is magában foglalja; amely kisléptékű, decentralizált szerkezetű politikai és gazdasági intézményekre épül; amelynek az erős civil társadalom és a polgárok együttműködése az alapja. Állásfoglalásunk egy ilyen fejlődés irányát igyekszik kijelölni.